

BALTŲ KARYBOS VĒLYVAJAME GELEŽIES AMŽIUJE (IX A. – XIII A. PR.) BRUOŽAI

Dr. Manvydas Vitkūnas

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

IVADAS

Šis straipsnis tęsia baltų karybos raidai skirtų mokslinių apžvalginio pobūdžio darbų, skelbiamų tęstiniame mokslo leidinyje „Karo archyvas“ nuo 2003 m.¹, ciklą. Jo tikslas – aptarti baltų karybos bruožus remiantis archeologinių tyrimų (pirmiausia – atliktų dabartinėje Lietuvos teritorijoje) ir rašytinių šaltinių duomenimis².

Straipsnyje, kurio tam tikra įžanga buvo autoriaus ankstesnė publikacija, skirta Dniepro baltų karybai³, tęsiama pradėta nagrinėti tema ir aptariami baltų genčių (išskyrus Dniepro baltus) karybos vėlyvajame geležies amžiuje bruožai. Tirdami vėlyvojo geležies amžiaus, priešingai nei ankstyvesnių geležies amžiaus periodų, ypatumus, be archeologinių duomenų, jau disponuojame ir rašytiniais šaltiniais.

Šį kartą ypatingą dėmesį sutelksime į kelis baltų karybos vėlyvajame geležies amžiuje aspektus: ginkluotę, kovos sausumoje ir jūroje strategiją ir taktiką. Liks neaptarta vėlyvojo geležies amžiaus baltų fortifikacijos ir kariaujų raida baltų žemėse remiantis archeologinių šaltinių duomenimis.

¹ **Michelbertas M., Vitkūnas M.** Baltų karybos senajame geležies amžiuje (I–IV a.) bruožai // *Karo archyvas*. T. XVIII. Vilnius, 2003, p. 8–64; **Šatavičius E.** Akmens amžiaus karyba Lietuvoje // *Karo archyvas*. T. XIX. Vilnius, 2004, p. 6–29; **Merkevičius A.** Karyba Lietuvos teritorijoje žalvario amžiuje // *Karo archyvas*. T. XX. Vilnius, 2005, p. 8–49; **Vitkūnas M.** Baltų karybos ankstyvajame geležies amžiuje (V–I a. pr. Kr.) bruožai // *Karo archyvas*. T. XXII. Vilnius, 2007, p. 5–33; **Vitkūnas M.** Baltų karyba viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje. Dniepro baltai // *Karo archyvas*. T. XXIV. Vilnius, 2009, p. 4–34; **Vitkūnas M.** Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai // *Karo archyvas*. T. XXVII. Vilnius, 2012, p. 6–47.

² Už pagalbą rengiant šį straipsnį autorius nuoširdžiai dėkoja archeologams prof. dr. **Ilonai Vaškevičiūtei**, dokt. **Pauliui Bugiui** ir istorikui **Ričardui Dedialai**.

³ **Vitkūnas M.** Baltų karyba viduriniame ir vėlyvajame geležies amžiuje. Dniepro baltai // *Karo archyvas*. T. XXIV. Vilnius, 2009, p. 4–34.

Šioms plačioms ir sudėtingoms temoms, tikimės, bus skirtas dar ne vienas straipsnis būsimuose „Karo archyvo“ tomuose.

CHRONOLOGIJA

Vėlyvasis geležies amžius – paskutinis šio amžiaus periodas. Visi geležies amžiaus periodai turi ne tik archeologinius (ankstyvasis, senasis, vidurinis, vėlyvasis geležies amžiai), bet ir lygiagrečius istorines to meto aktualijas atspindinčius pavadinimus. Todėl senasis geležies amžius vadinamas dar ir romėniškuoju (romėnų įtakos), vidurinis – tautų kraustymosi, vėlyvasis – vikingų laikotarpiu.

Naujame periodizacijos modelyje, siūlomame Lietuvos istorijos instituto leidžiamos daugiatomės „Lietuvos istorijos“ autorių, senasis geležies amžius, datuojamas I–IV a., vadinamas „romėnų įtakos ir baltų kultūrų klestėjimo laikotarpiu“, vidurinis, datuojamas V–VIII a., – „tautų kraustymosi ir baltų genčių sklaidos laikotarpiu“, vėlyvasis nėra išskirtas kaip vienas nedalomas laikotarpis. Jis skaidomas į du chronologiškai trumpesnius – „vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpį“, datuojamą IX–XI a., ir „ikivalstybinį ir baltų genčių sąjungos laikotarpį“, datuojamą XI a. viduriu – XIII a. viduriu ar netgi antrąją pusę⁴.

Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpiu laikomas periodas nuo IX a. (vikingų ekspansijos pradžios) iki XI a. (vikingų ekspansijos pabaigos)⁵. Taigi, šio laikotarpio chronologinės ribos siejamos pirmiausia su išorės reiškiniais (vikingų ekspansija). Tai palietė tik dalį baltiškojo arealo. Ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungos laikotarpis suvokiamas kaip periodas nuo vikingų ekspansijos pabaigos XI a. viduryje iki Lietuvos valstybės susikūrimo ir atskirų baltų genčių patekimo į valstybių (Lietuvos, Vokiečių ordino) sudėtį. Todėl „viršutine“ šio periodo riba laikomas XIII a. viduryš ar net antroji pusė, priklausomai nuo konkrečios baltų genties istorinės raidos⁶.

E. Jovaiša yra sukritikavęs „Lietuvos istorijos“ autorių pasirinktą

⁴ Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. Vilnius, 2007.

⁵ Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. Vilnius, 2007. Skyrių „Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis“ (p. 299–412) parašė V. Kazakevičius.

⁶ Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. Vilnius, 2007. Skyrių „Ikivalstybinis ir baltų genčių sąjungos laikotarpis“ (p. 413–467) parašė G. Zabiela.

priešistorės periodizacijos modelį, pagrįsta ne vidiniais baltų visuomenėje vykusiais, o išoriniais veiksniais, ir siūlo pirmiausia atsižvelgti į baltiškojo pasaulio vidaus procesus ir aptariamojo laikotarpio epochas vadinti *Baltų provalstybių* (IX–XI a.) ir Valstybės kūrimosi laikais (XI a. – XIII a. pradžia)⁷.

SVARBIAUSI IX A. – XIII A. PRADŽIOS BALŲ KARYBOS TYRIMAI

Geriausiai ištirti vėlyvojo geležies amžiaus baltų karybos aspektai – fortifikacija (atlikta daug piliakalnių tyrimų ir parengta publikacijų) ir ginkluotė. Fortifikacijos duomenų galima rasti daugelyje publikacijų apie vėlyvojo geležies amžiaus piliakalnius ir jų įrengimą. Lietuvoje šiuo klausimu daugiausia yra rašę V. Daugudis⁸ ir G. Zabiela⁹.

Ginklas – dažniausiai aptinkamas karybos artefaktas, o laidojimo paminklai, kuriuose beveik visada randama įkapėmis tapusių ginklų, – išsamiausiai ištirta vieno ar kito laikotarpio archeologinių paminklų grupė¹⁰. Tai galima pasakyti ir apie vėlyvąjį geležies amžių. Dauguma šio laikotarpio ginklų (išskyrus strėlių antgalius) rasti laidojimo paminkluose. Daugelyje publikacijų, kuriose skelbiama laidojimo paminklų medžiaga, skiriama dėmesio ir šiems ginklams.

Iškiliausias, tarptautinio pripažinimo sulaukęs geležies amžiaus baltų ginkluotės tyrėjas buvo V. Kazakevičius. Vėlyvojo geležies amžiaus ginkluotei tirti svarbios jo specializuotos studijos, skirtos atskiriems ginklų tipams (kalavijams¹¹, lankams ir strėlėms¹²). Savo ilgamečių tyrimų

⁷ **Jovaiša E.** Baltiškosios savimonės aspektai proistorės tyrimuose // *Istorija*. T. 72. Vilnius, 2008, p. 3–9.

⁸ **Daugudis V.** Aukštadvario piliakalnio pastatai ir įtvirtinimai // *MADA*, T. 1(12), Vilnius, 1962, p. 43–69; **Daugudis V.** Seniausieji mediniai pastatai ir įrengimai Lietuvoje // *MADA*, T. 2 (75), Vilnius, 1981, p. 61–73; **Daugudis V.** Senoji medinė statyba Lietuvoje. Vilnius, 1986.

⁹ **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995.

¹⁰ Ši taisyklė netaikoma tik Lietuvos priešistorės laikotarpiui iki Kristaus gimimo. Kur kas daugiau nei laidojimo paminklų ištirta akmens ir ankstyvojo metalų laikotarpio gyvenviečių. Laikotarpiu nuo senojo iki vėlyvojo geležies amžiaus iš archeologinių paminklų geriau nei gyvenvietės ar piliakalniai ištirti laidojimo paminklai.

¹¹ **Kazakevičius V.** Vienašmenių kalavijų atsiradimas ir raida Lietuvoje // Lietuvos archeologija. T. 2. Vilnius, 1981, p. 43–58.

¹² **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a. Vilnius, 2004.

duomenis V. Kazakevičius apibendrina habilitaciniame darbe „Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė“¹³. V. Kazakevičiaus darbai lieka labai aktualūs ne tik Lietuvos, viso baltų regiono, bet ir europiniame karybos istorijos tyrimų kontekste.

Svarbūs atskiriems ginkluotės tipams skirti darbai. Kovos ir darbo kirvius, jų tipologiją ir ergonomiką aptarė A. Malonaitis¹⁴. Arbaletų ir lanko naudojimo ypatumus Lietuvoje išsamiai nagrinėjo G. Rackevičius¹⁵.

Archeologė R. Volkaitė-Kulikauskienė paliko kelias apibendrinamąsias studijas ir straipsnius, kuriuose nagrinėjamos vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginkluotės, fortifikacijos, socialinės sanklodos temos¹⁶.

Kariaunų atsiradimo problemas iš lietuvių archeologų plačiausiai tyrė L. Vaitkunskienė¹⁷, rusų archeologas V. Kulakovas¹⁸, istorikė I. Leonavičiūtė¹⁹ ir kiti autoriai.

A. Kuncevičius yra paskelbęs apžvalginį straipsnį apie baltų karybą

¹³ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998.

¹⁴ **Malonaitis A.** Geležiniai siaurašašmeniai kirviai Lietuvoje. Vilnius, 2008.

¹⁵ **Rackevičius G.** Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a. Vilnius, 2002.

¹⁶ **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Kovos kirviai Lietuvoje ankstyvojo feodalizmo laikotarpiu. Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai. Serija A, 1 (16). Vilnius, 1964, p. 101–114; **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Lietuvio kario žirgas. Vilnius, 1971; **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Lietuviai IX–XII amžiais. Vilnius, 1970; **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Ginklai // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. T. 2. Vilnius, 1981, p. 3–48; **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001.

¹⁷ **Vaitkunskienė L.** Pagrybio kapinynas. Lietuvos archeologija. T. 13. Vilnius, 1995, p. 163–166; **Vaitkunskienė L.** The formation of warrior elite during the Middle Iron Age in Lithuania // *Archaeologia Baltica*. T. 1. Vilnius, 1995, p. 94–106; **Вайткунскене Л.** К вопросу о начале дружины в Литве // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тезисы докладов (Суздаль, 1987 г.). Москва, 1987, с. 56–57.

¹⁸ **Кулаков В.** Начало дружины пруссов // Всесоюзная конференция по изучению истории, археологии, экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии. Тезисы докладов. Москва, 1986, с. 188–190; **Кулаков В.** Дружинные элементы в могильниках пруссов VII – начале XI в. // Археологические памятники Европейской части РСФСР: Погребальные памятники. Москва, 1988, с. 119–145; **Кулаков В.** Знамена дружин балтского региона // Советская археология. Москва, 1989, № 4, с. 61–70; **Кулаков В.** Погребения военачальников прусских дружин // Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР. Москва–Ленинград, 1989, вып. 198, с. 35–44.

¹⁹ **Leonavičiūtė I.** Kariaunos vaidmuo kuriantis Lietuvos valstybei // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 475–485.

nuo seniausių laikų iki Lietuvos valstybės susikūrimo²⁰. Taip pat gana plati baltų karybos apžvalga pateikta J. Vaičėnionio monografijoje, skirtoje Lietuvos karybos raidai nuo seniausių laikų iki XXI a. apžvelgti²¹.

Aptariamasis laikotarpis yra priešistorės ir istorijos paribys, todėl baltų karybos tyrimais taip domisi ir istorikai, besiremiantys, skirtingai nuo archeologų, pirmiausia rašytinių šaltinių duomenimis. XIII a. karybai iš lietuvių autorių ypač daug dėmesio skyrė D. Baronas²², savo darbuose sugebėjęs naujai, originaliai, dažnai netgi kiek netikėtu rakursu pažvelgti į baltų karybos raidą Lietuvos valstybės pradžioje.

Savo darbuose, skirtuose platesniam viduramžių Lietuvos istorijos kontekstui, kai kuriuos mums rūpimo laikotarpio klausimus yra nagrinėję H. Lovmianskis²³, V. Pašuta²⁴, E. Gudavičius²⁵, A. Nikžentaitis²⁶, T. Baranauskas²⁷.

Išskirtinį dėmesį baltų karybai skyrė tarpukario Lietuvos kariuomenės karininkas, po Antrojo pasaulinio karo išeivijoje (JAV) gyvenęs ir dirbęs karo istorikas Zigmantas Raulinaitis²⁸.

Specializuotų studijų, skirtų baltų karių kovos taktikai vėlyvajame

²⁰ **Kuncevičius A.** Baltų karyba // Istorija. T. 50, Vilnius, 2001, p. 66–76.

²¹ **Vaičėnionis J.** Lietuvos karyba: nuo baltų iki XXI amžiaus. Kaunas, 2011.

²² **Baronas D.** Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 487–505; **Baronas D.** Lietuvių karyba XIII a. // Karo archyvas. T. XVI. Vilnius, p. 4–47.

²³ **Lowmiański H.** Studia nad początkami społeczeństwa i państwem litewskiego. T. 1–2. Wilno, 1931–1932.

²⁴ **Pašuta V.** Lietuvos valstybės susidarymas. Vilnius, 1971.

²⁵ **Gudavičius E.** Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai // Karo archyvas. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 43–118.

²⁶ **Nikžentaitis A.** XIII–XV a. lietuvių kariuomenės bruožai (organizacija, taktika, papročiai) // Karo archyvas. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 3–33; **Nikžentaitis A.** Nuo Daumanto iki Gedimino: ikirikščioniškos Lietuvos visuomenės bruožai. Klaipėda, 1996.

²⁷ **Baranauskas T.** Lietuvos valstybės ištakos. Vilnius, 2001.

²⁸ **Raulinaitis Z.** Aisčiai karinės istorijos šviesoje. Brooklyn, 1962; **Raulinaitis Z.** Grobio ir naikinimo žygis. Brooklyn (N. Y.), 1979; **Raulinaitis Z.** Keturi frontai: XII amžius lietuvių karinėje istorijoje. Brooklyn (N. Y.), 1982; **Raulinaitis Z.** Lietuvos raiteliai. Kn. 1: Kunigaikščių sąjunga. Brooklyn (N. Y.), 1985. **Raulinaitis Z.** Lietuvos raiteliai, Kn. 2: Kelias į sostą. Brooklyn (N. Y.), 1987; **Raulinaitis Z.** Lietuvos raiteliai. Kn. 3: Karaliaus karai (XIII amžiaus vidurys, Mindaugo laikai). Brooklyn, 1990; **Raulinaitis Z.** Lietuvos raiteliai. Kn. 4: Karaliaus palikimas. Kaunas, 1996; **Raulinaitis Z.** Lietuvos raiteliai. Kn. 5: Pakeliui į galią. Vilnius, 1999.

geležies amžiuje, iki šiol nebuvo. Šiuos klausimus fragmentiškai aptarė V. Kazakevičius²⁹ ir baltarusių karo istorikas E. Novikovas³⁰.

Su aptariamojo laikotarpio baltų genčių karyba (pirmausia – ginkluote ir fortifikacija) susijusius klausimus įvairiu mastu nagrinėja ir Lenkijos bei Latvijos archeologai ir istorikai.

GINKLUOTĖ

Pagal naudojimo būdą ginklai skirstomi į tam tikras grupes: artimosios (kontakinės) kovos (kalavijai, kirviai, smogiamosios ietys, peiliai, buožės), tolimosios (distancinės) kovos (lankai su strėlėmis, svaidomosios ietys, akmenų svaidyklės) ir apsauginius (skydai, šalmai, šarviniai marškiniai, šarvai). Labai dažnai taip skirstyti (ypač į artimosios ir tolimosios kovos ginkluotę) galima tik su tam tikromis išlygomis. Pavyzdžiui, įgudusio kario artimajai kovai skirtas kirvis arba peilis gali būti taikliai nusviestas ir į toliau esantį priešą, o tolimajai kovai pritaikyta svaidomoji ietis – sėkmingai panaudota ir artimosios kovos metu. Tačiau principinis ginkluotės skirstymas į artimosios ir tolimosios kovos ginklus lieka aktualus, norint suvokti jų ir bendros ginkluotės santykį ir kelti tolesnes prielaidas, susijusias su baltų karių naudota kovos taktika.

Šio straipsnio autorius gana daug aktualių ginkluotės tyrimo ir interpretavimo klausimų (ornamentuotų ir neornamentuotų kirvių laikymo ginklais ir/ar darbo įrankiais; peilių skirstymo į kovos ir buitinius ir kt.) yra plačiai aptaręs anksčiau skelbtoje publikacijoje³¹. Daugelis probleminių klausimų, svarbių kalbant apie vidurinio geležies amžiaus ginkluotę, yra taip pat aktualūs ir vėlesniam baltų priešistorės laikotarpiui.

Konceptualiai geležies amžiaus baltų genčių ginkluotę yra apžvelgęs V. Kazakevičius³². Jo darbe pateikiama ginklų rūšių ir tipų analizė daugeliu atvejų yra teisinga. Visgi kai kurie V. Kazakevičiaus teiginiai

²⁹ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998, p. 60–61.

³⁰ **Новікаў Я.** Ваенная гісторыя Беларускіх земляў (да канца XII ст.). Том 2. Мінск, 2007.

³¹ **Vitkūnas M.** Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai // Karo archyvas. T. XXVII. Vilnius, 2012, p. 6–47.

³² **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998.

kelia abejonų ir skatina giliau pažvelgti į baltų ginkluotės raidos vėlyvajame geležies amžiuje tendencijas. Manytume, kad viena ne visai teisinga V. Kazakevičiaus nuostata šiek tiek iškreipia bendrą ginkluotės kompleksų santykį ir statistinius duomenis. V. Kazakevičiaus sudarytoje diagramoje nurodoma, kad kovos *kirviai* sudarė tik 10,5 proc. visų vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginklų³³. Tokią išvadą V. Kazakevičius padarė todėl, kad būdingais kovos kirvių bruožais laikė ne tik matmenis ar formą, bet ir ornamentą. Tokiu būdu neornamentuoti kirviai tarsi paliekami nuosälėje ir nelaikomi ginklais. Tai klaidingas požiūris³⁴. V. Kazakevičius iš esmės teisus, kad X a. yra siauraašmenių kirvių naudojimo laikotarpio pabaiga, tačiau nesinorėtų sutikti su šio autoriaus teiginiu, jog lietuvių kariai vėlyvajame geležies amžiuje nenaudojo siauraašmenių pentinių kirvių³⁵. Netgi jei kalbama apie lietuvius siaurąja prasme (lietuvių gentį), jos areale vėlyvuojų geležies amžiumi datuojamuose pilkapiuose siauraašmenių pentinių kirvių yra aptikta (pvz., X–XI a. datuojamuose Varliškių (Elektrėnų sav.)³⁶, Čiobiškio (Širvintų r.)³⁷ pilkapyuose). Tačiau šiuose laidojimo paminkluose rasti siauraašmeniai pentiniai kirviai neornamentuoti, dėl to V. Kazakevičiaus veikiausiai nelaikyti ginklais ir neįtraukti į bendrą ginkluotės statistiką³⁸. Tai klaidingas požiūris, juolab kad Čiobiškio pilkapyje B pilkapije kape Nr. 1 siauraašmenis pentinis kirvis rastas ginkluotės komplekse (kartu su ietigaliu, peiliu ir diržo sagtimi).

³³ Ten pat, p. 39, 4 diagrama.

³⁴ Platesnė argumentacija, kodėl ir neornamentuotus kirvius reikėtų laikyti ginklais, išdėstyta straipsnyje: **Vitkūnas M.** Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai // Karo archyvas. T. XXVII. Vilnius, 2012, p. 14–18.

³⁵ V. Kazakevičius mini tik X a. datuojamus latgalių naudotus siauraašmenius pentinius kirvius, tačiau teigia, kad „šios formos kirvių vėlyvojo geležies amžiaus lietuviai jau nenaudojo“: **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas. Vilnius, 1998, p. 50.

³⁶ **Luchtanas A.** Varliškių pilkapyje tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 192–193, pav. 16:1.

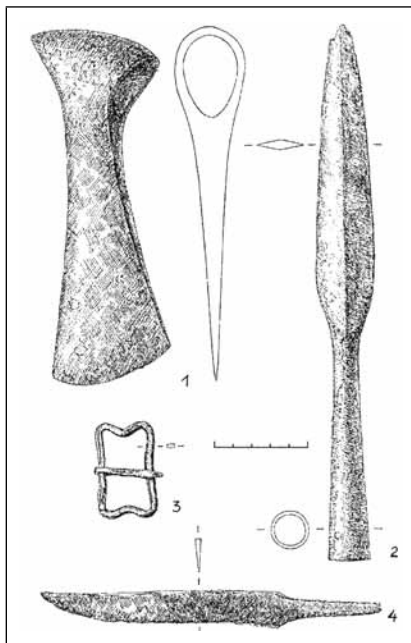
³⁷ **Kulikauskienė R.** Čiobiškio pilkapyje // Visuotinė lietuvių enciklopedija. T. IV. Vilnius, 2003, p. 356; **Zabiela G.** Čiobiškio ir Rusių Rago pilkapyje tyrinėjimai 1963–1964 metais // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis (iš serijos „Lietuvos valsčiai“). Vilnius, 2005, p. 129, pav. 2, p. 137.

³⁸ Apie Varliškių pilkapyje radinius, aptiktus 1998 ir 1999 m. vykdytų tyrimų metu, V. Kazakevičius, rengdamas habilitacinį darbą, galėjo dar nežinoti, bet Čiobiškio pilkapyje radiniai jam buvo žinomi.

Identiškas buvo ir Varliškių pilkapyno pilkapio Nr. 8 kapo Nr. 4 įkapių kompleksas (1 pav.). Tai gi akivaizdu, kad vėlyvojo geležies amžiaus pirmojoje pusėje (kitaip – vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpiu) siauraašmeniai pentiniai kirviai vis dar buvo lietuvių karių ginkluotės kompleksų dalis. Tačiau, be abejo, tai jau pereinamasis laikotarpis, kai vis labiau plito plačiaašmeniai pentiniai kirviai. Latgalių žemėse X–XI a. koegzistavo ir siauraašmeniai, ir plačiaašmeniai kirviai³⁹. X a. čia dar vyravo siauraašmeniai kirviai ir atsirado pirmieji plačiaašmeniai kirviai, o XI a. plačiaašmeniai kirviai jau vyravo⁴⁰.

V. Kazakevičius greta siauraašmeninių pentinių kirvių (pirma forma) išskiria ir penkis plačiaašmeninių kirvių formas – kirvius

vėduokliniais ašmenimis (antra forma); kirvius vėduokliniais ašmenimis su penties ataugomis viršuje (trečia forma); kirvius paplatintais į koto pusę ašmenimis (ketvirta forma); kirvius su nedidelėmis šoninėmis penties ataugomis ir į koto pusę paplatintais ašmenimis (penkta forma) ir kovos kirvius-plaktukus (šešta forma)⁴¹. V. Kazakevičius suskaičiavo, kiek kokio tipo kirvių rasta baltų žemėse, kurių formų kirviai buvo būdingesni vienai ar kitai genčiai, tačiau vėlgi susidūrė su problema: ketvirtos formos „antro potipio kirvių daugiau, bet juos sunku atskirti nuo darbo

1 pav. Varliškių (Elektrėnų sav.) pilkapyno pilkapio Nr. 8 kapo Nr. 4 įkapės:
1 – siauraašmenis kirvis; 2 – įmovinis ietigalis; 3 – diržo sagtis; 4 – peilis

³⁹ **Radiņš A.** Latgali: Латгалы. Rīga, 1999, p. 36.

⁴⁰ **Радиньш А.** Погребальный обряд и инвентарь латгальских захоронений 10–13 веков // Archeologia Lituana. T. 2. Vilnius, 2001, p. 110.

⁴¹ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [santrauka]. Vilnius, 1998, p. 50–52.

kirvių. Šiuos kirvius galėjo vartoti ne tik kovoje, bet ir žygyje – jie tiko įvairiems darbams⁴². Vis dėlto abejotina, ar vykstant į žygį buvo imami keli kirviai – vieni darbams, kiti – kovai.

Apibendrinamas informaciją apie baltų žemėse rastus kirvius, V. Kazakevičiaus teigė, jog „vėlyvojo geležies amžiaus baltų ginkluotė rodo, kad eiliniams baltų kariams kovos kirviai nebuvo ypač svarbus kario „įrankis“. Kaip ir kalavijai, jie turėjo tam tikro prestižinio ginklo atspalvį, kovos kirvius vartojo ne eiliniai kariai, o žmonės, priklausantys aukštesniam socialiniam sluoksniui. Kadangi kovos kirviai nebuvo masinis ginklas, reikia manyti, kovoje jis lemiamo vaidmens neatliko⁴³. Iš dalies su tokia nuomone reikia sutikti, tačiau daug kas priklausė ir nuo atskirų genčių gyvenimo ypatumų. I. Vaškevičiūtė pažymėjo, kad žiemgalių žemėse kirviai labai reti. Kovos kirviais buvo ginkluoti tik turtingi kariai, diduomenės atstovai, pajėgūs įsigyti brangios ginkluotės, arba kariai profesionalai. Viename kape (Nr. 102) Pavirvytės kapinyne (buvusiame žiemgalių ir kuršių žemių paribyje) rastas ir kalavijas, ir kirvis⁴⁴. O latgalių kapuose kirvis – gana dažna įkapė, tačiau ir čia, vienos genties areale, išvelgiama skirtumų tarp atskirus kapinykus palikusių bendruomenių. Pavyzdžiui, lyginant Koknesės kapinyne rastų kapų su ietimis ir kirviais inventorių, tik 10 proc. kapų rasta vien ietis, 14 proc. kapų – vien kirvis, o net 76 proc. kapų buvo ir ietis, ir kirvis. Plavinių Radzės kapinyne šis rodiklis panašus, kituose kapinynuose ieties ir kirvio kompleksų rasta mažiau⁴⁵. Taigi, matome, kad dauguma minėtuose latgalių kapinynuose palaidotų karių naudojo ir ietis, ir kirvius, ir kirvis čia nebuvo išskirtinis, elitinis, ginklas.

Apibendrinant galima teigti, kad, sprendžiant iš laidojimo paminklų tyrimų duomenų, vėlyvajame geležies amžiuje baltų kariai kirvių naudojo mažiau nei viduriniame. Kirvių daugeliu atvejų randama gerokai mažiau nei iečių. Tai nėra būdinga visam baltų arealui, tačiau atskirų genčių (pvz., žiemgalių) karių kapų kompleksuose ši tendencija akivaizdi.

Kas gi lėmė kirvio naudojimo sumažėjimą vėlyvajame geležies

⁴² Ten pat, p. 52.

⁴³ Ten pat.

⁴⁴ **Vaškevičiūtė I., Cholodinskienė A.** Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai). Vilnius, 2008, p. 106.

⁴⁵ **Радиньш А.** Погребальный обряд и инвентарь латгальских захоронений 10–13 веков // *Archeologia Lituana*. T. 2. Vilnius, 2001, p. 111.

amžiuje? Viena iš priežasčių galėjo būti kito artimosios kovos ginklo – kalavijo – plitimas. Vis daugiau karių išgalint įsigyti kalaviją, šis prestižinis ginklas keičia kirvį.

Dažniausiai baltų žemėse aptinkamas ginklas – *ietis*. V. Kazakevičius suskaičiavo, kad baltų žemėse rasta apie 2 tūkst. ietigalių. Tai neabejotinai gausiausia baltų žemėse rastų ginklų grupė, sudaranti apie pusę visų ginklų. V. Kazakevičius skyrė 11 ietigalių tipų ir 7 jų potipius. Dalis jų būdingesni baltams, dalis – importiniai arba paplitę tiek baltų, tiek kaimyniniuose regionuose. Savitą ietigalių tipą – įtveriamuosius ietigalius su užbarztomis (angonus) – naudojo latgaliai ir sėliai. Šio tipo ietigalių paplitimas šiose baltų gentyse aiškinamas jų ryšiais su ugrų-suomių gentimis, kuriose angono ietigaliai buvo plačiai naudojami. Svarbus V. Kazakevičiaus pastebėjimas, kad vėlyvajame geležies amžiuje prasidėjo ietigalių formų niveliacija, mažėja formų įvairovė, plunksnos siaurėja, o jų skerspūviai iš gana plokščių tampa ištęsto arba taisyklingo rombo formos. Tai aiškinama poreikiu didinti iečių pramušamąją galią, nes kovoje vis dažniau tenka susidurti su tobulesnes apsaugos priemones (grandinius marškinius ir kt.) naudojančiais priešais⁴⁶. Šis teiginys išties logiškas, ypač atsižvelgiant į išsiplėtusių baltų genčių kovų geografiją, kai susiduriama ir su rytų, ir su vakarų slavais, ir su skandinavais. Šiose žemėse apsauginės ginkluotės raida buvo gana greita, šarviniai marškiniai tapo vis didesnės dalies karių aprangos dalimi, todėl ir kovai reikėjo atitinkamos ginkluotės. Viduriniame geležies amžiuje plačiai naudota smogiamoji ietis plačiu ietigaliu, kuria buvo galima ne tik durti, bet ir kirsti, kovojant su lengvai šarvuotu priešininku buvo jau ne tokia veiksminga – čia reikėjo ieties siauru ietigaliu, kuria būtų galima lengviau įveikti priešą apsaugas.

Masyvus ietigalis visiškai netinka ir svaidomosioms ietims. Kad raiteliai naudojo svaidomąsias ietis, liudija Henriko Latvio kronika, kurioje aprašoma, kaip mūšio metu lietuvių kariai „svaido savo ietis ir kuokas“⁴⁷. Baltų naudotos ietys XII a. pabaigos – XIII a. pradžios rašytiniuose šaltiniuose minimos ne kartą. Štai kuršių laivų įgulos, 1210 m. prie Gotlando

⁴⁶ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998, p. 39–45.

⁴⁷ Heinrici Chronicon Livoniae // Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex MGH separatim editi, recognoverunt L. Arbusow et Albertus Bauer. Hannoverae, 1955, s. 60: “<...> lancearum suorum ac pedorum <...>”.

krantų susirėmusios su vokiečiais, ginasi ietimis (lot. *lanceis*)⁴⁸. Iš žygio 1205 m. grįžtantis ir Livonijoje į vokiečių ir žiemgalių pasalą patekęs lietuvių kunigaikštis Žvelgaitis (lot. *Suellegate*) buvo „ietimi pervertas į šoną“. Tiesa, tai padarė ne žiemgalis, o vienas iš Rygos vyskupo karių⁴⁹.

Įvairių baltų genčių karių kapuose dažnai randama ne po vieną ietį. Štai žiemgalių ir kuršių genčių paribyje buvusiame, X–XIII a. datuojamame, Pavirvytės (Mažeikių r.) kapinyne 70 proc. vyrų palaidoti su ginklais. Ginklų rasta 41 kape, iš jų tik 9 nerasta iečių. 19 kapų rasta po vieną ietį, 11 kapų – po dvi ietis, 2 kapuose – po tris ietis. Kapuose, kuriuose rastos trys ietys, neaptikta nei kirvio, nei kalavijo arba plačiojo kovos peilio-kalavijo. Kape Nr. 89 šalia palaidoto kario buvo trys ietys, tik su skirtingo dydžio ietigaliais⁵⁰. Taip ginkluotas karys lengviausią ietį galėjo panaudoti kaip svaidomąją mūšio pradžioje, tolimosios kovos etape, ietį su vidutinio masyvumo ietigaliu – kaip svaidomąją arba smogiamąją artimosios kovos pradžioje, o ietį su masyviausiu ietigaliu – artimojoje kovoje. Trimis atvejais kariai buvo palaidoti su dviem ietimis ir kirviu arba kalaviju. Beveik identiškose kapuose Nr. 71 ir Nr. 81 palaidotų karių įkapės. Kariai turėjo po lengvesnę (svaidomąją) ietį su įteriamuoju ietigaliu, sunkesnę ietį su įmoviniu ietigaliu ir kovos kirvį (kape Nr. 71 palaidotas karys – dar ir nedidelį peilį)⁵¹. Mūšio lauke šio ginklų komplekso naudojimo schema būtų tokia: į artėjantį priešą sviedžiama svaidomoji ietis, į arimąją kovą sueinama kaunantis su priešo pėstininkais ir raiteliais sunkiomis smogiamosiomis ietimis, galiausiai imamas kovos kirvių. Dalis karių vietoje kirvio naudojo retesnę ir prabangesnę ginklą – kalaviją.

Ginkluotės kompleksas, sudarytas iš vieno ar kelių ietigalių, kirvio ir peilio, būdingas tiek pėstininkams, tiek raiteliams. Puikus pavyzdys – kario raitelio kapas, tirtas Kurklių Šilo pilkapinyne (Anykščių r.). Šiame kape rastas siauraašmenis pentinis kirvis, du ietigaliai ornamentuotomis įmovomis, peilis ir kitų radinių, tarp jų buvo ir išimtinis raitelio atributas – botkotis⁵².

⁴⁸ Ten pat, s. 73.

⁴⁹ Ten pat, s. 28: „...lancea latera sua perforat“.

⁵⁰ **Vaškevičiūtė I.** Pavirvytės bendruomenės karių ginkluotė ir jos atspindžiai laidojimo papročiuose // Lietuvos archeologija. T. 28. Vilnius, 2005, p. 99, pav. 2.

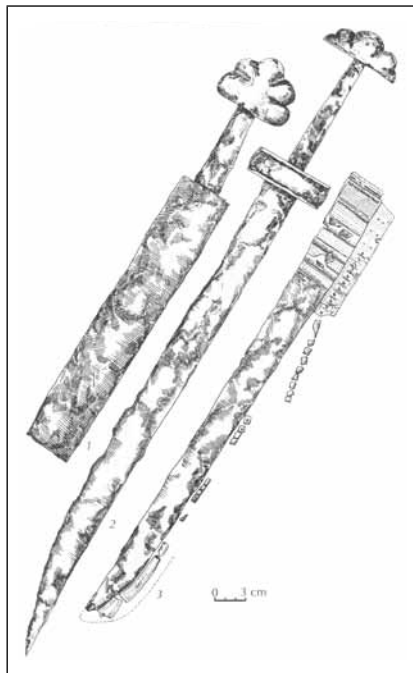
⁵¹ Ten pat, p. 105, pav. 7.

⁵² **Butėnas E.** Kario raitelio kapas iš Kurklių Šilo pilkapyno // Lietuvos archeologija. T. 21. Vilnius, 2001, p. 227–232, pav. 7.

Kalavijai baltų žemėse IX–XIII a., anot V. Kazakevičiaus, išgyveno „aukso amžių“. Vėlyvojo geležies amžiaus laikotarpiui būdingi trijų tipų kalavijai: 1) vienašmeniai kalavijai su medinėmis rankenomis be skersinių, daugiau žinomi viduriniame geležies amžiuje, dar plačiai naudoti X a., o XI a. jau pasitaikantys retai; 2) žiemgaliams, iš dalies ir sėliams bei žemaičiams būdingi platieji kalavijai; 3) vėlyvajame geležies amžiuje išplitę vienašmeniai ir dviašmeniai kalavijai su rankenų skersiniais⁵³.

Negalime sutikti su V. Kazakevičiaus teiginiais, kad vėlyvajame geležies amžiuje „atgyvena tampa platieji kalavijai, kurių žiemgalių žemėse pasitaiko dar ir X amžiuje“, ir kad „XI a. kapuose šių genčių [žiemgalių ir latgalių] teritorijose jie jau retos išimty“⁵⁴. Platieji kalavijai, dar vadinami plačiaisiais kovos peiliais-kalavijais, labai mėgti žiemgalių karių, čia pasirodė VI a. ir buvo naudojami iki pat XII a.⁵⁵ I. Vaškevičiūtė yra pateikusi visiškai priešingą nei V. Kazakevičius išvadą, kad „žiemgalių kapams kalavijai [dviašmeniai ir vienašmeniai] nebūdingi, čia juos visiškai pakeitė platieji kovos peiliai-kalavijai“⁵⁶.

Kitų baltų genčių žemėse vienašmeniai ir dviašmeniai kalavijai su rankenų (2 pav.) skersiniais

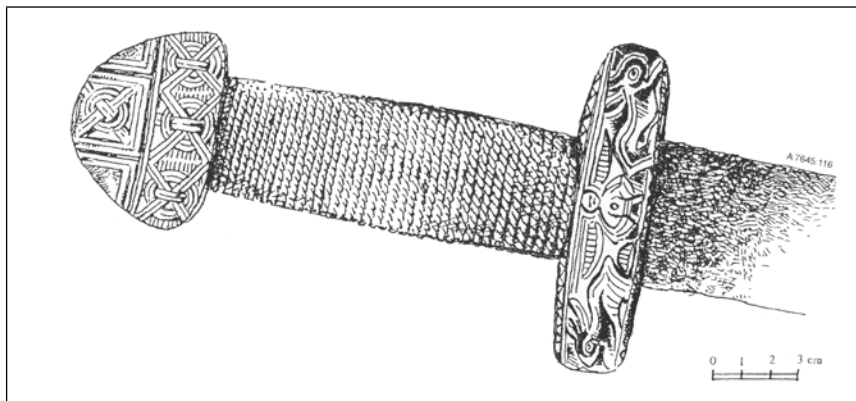
2 pav. Dviašmenis (1) ir vienašmenis (2) kalavijai ir kovos peilis puošniose makštyse (3) iš Pavirvytės kapinyno (Mažeikių r.)

⁵³ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [santrauka]. Vilnius, 1998, p. 45–52.

⁵⁴ Ten pat, p. 45.

⁵⁵ **Vaškevičiūtė I., Cholodinskienė A.** Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai). Vilnius, 2008, p. 95–97.

⁵⁶ **Vaškevičiūtė I.** Žiemgaliai V–XII amžiuje. Vilnius, 2004, p. 51.

3 pav. Kuršių dviašmenio kalavijo, aptikto Užavps Slimaciemio kapinyne (Latvija) rankena

paplito kur kas plačiau nei žiemgalių, kurie liko ištikimi savo specifiniams platiesiems kovos peiliams-kalavijams, teritorijoje. Ypač gausu kalavijų (3 pav.) vakariniame baltų areale – kuršių, žemaičių, slavų, prūsų žemėse. Baltų kariai naudojo ir šiame regione sukurtų tipų kalavijus, ir iš kitų Šiaurės ir Vidurio Europos regionų perimtus kalavijus. Baltų ginklakalių darbo kalavijai nenusileido įvežtiniams. Kaip teigia V. Kazakevičius, „brangaus ir prestižinio ginklo kalavijo eiliniai kariai plačiai nevartojo. Tai profesionalių karių, vyresniųjų vadų bei bendruomenių valdovų ginklas“⁵⁷. Baltų ginklai buvo vertinami ir kitų kraštų karių. Štai Egilio sagoje minima, jog „*Egilis buvo apsiginklavęs taip pat, kaip Torolvas, jis segėjo kardą (sverdį), kurį jis vadino Angimi (Naður); tą kardą jis buvo įgijęs Kurlande (Kurše); tai buvo be galo geras ginklas*“⁵⁸. Reikia manyti, kad sagoje turimas galvoje ne kardas, o kalavijas, nes žodis *sverd* skandinavų kalbose gali reikšti ir kalaviją, ir kardą. Kardai, priešingai nei kalavijai, aptariamojo laikotarpio baltų ir skandinavų ginkluotei nebūdingi.

Peilis – tai ginklas, kurį galima naudoti tiek artimajai, tiek tolimajai (svaidyti į priešą) kovai. Ginkluotę tiriantys archeologai jau prieš daugelį dešimtmečių aiškinasi, ką vadinti peiliu, kovos peiliu ir kalaviju. Čia svarbūs R. Volkaitės-Kulikauskienės ir V. Kazakevičiaus tyrimai, kuriuos aptarė ir toliau į šią specifinę tyrimų sritį leidosi V. Šimėnas. Anot jo,

⁵⁷ Kazakevičius V. IX–XIII a. baltų kalavijai. Vilnius, 1996, p. 7–11, 92–93.

⁵⁸ Mikučionis U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje // Liaudies kultūra. 2003, Nr. 2, p. 48.

dabar egzistuojantis ginklų skirstymas pagal dirbinių geležtės ilgį (peiliai iki 25 cm vadinami buitinais, nuo 25 iki 50 cm – kovos, nuo 50 cm – kalavijais) yra tobulintinas, bet iš esmės priimtinas⁵⁹.

Šio straipsnio autorius laikosi nuomonės, kad peilių skirstymas į kovos ir buitinius vien pagal geležtės ilgį yra santykinis. Bet kuris peilis atitinkamoje situacijoje gali būti panaudotas ir kaip darbo įrankis, ir kaip ginklas. Netgi moterų rankose peilis veikiausiai buvo ne tik darbo įrankis, bet ir savigynai tinkamas ginklas⁶⁰. Be abejo, būtų klaidinga stengtis visus peilius suplakti į vieną grupę ir nebandyti išskirti aiškiai nebutinių kovos peilių. Masyviu, puošniose makštyse laikytų kovos peilių daugiausia randama latgalių, sėlių, žiemgalių, kuršių, žemaičių žemėse⁶¹. Tačiau klaidinga V. Kazakevičiaus išvada, kad kovos peiliai nebūdingi prūsų (jų žemėse esą žinomas tik vienas rastas kovos peilis), aukštaičiams, lietuviams. Ar tai, kad peilis nėra puošnus ir masyvus, jau leidžia teigti, kad jis nėra ginklas? Vėlgi pateiksime du jau anksčiau minėtus pavyzdžius iš lietuvių genties laidojimo paminklų: Varliškių pilkapyno pilkapio Nr. 8 kape Nr. 4 rastas siauraašmenis pentinis kirvis, ietigalis ir peilis, taip pat diržo sagtis⁶². Identiškas įkapių kompleksas rastas Čiobiškio pilkapyno B pilkapio kape Nr. 1⁶³. Ar šie peiliai, kurių geležčių ilgis siekia apie 12 cm, nelaikytini ginklais? Manytume, kad tokia nuomonė būtų klaidinga. Artimojoje kovoje toks peilis gali būti efektyviai panaudotas. Peilių rasta visų be išimties baltų genčių vyrų kapuose. Neabejojame, kad peilius būtina įtraukti į ginkluotės kompleksus, jei kartu rasta ir kitų ginklų (ietigalių, kirvių, kalavijų ir kt.), antraip susidarys netikslus, iškreiptas ginkluotės kompleksų vaizdas.

Buožės. Vėlyvajame geležies amžiuje baltų žemėse atsiranda iki tol šiame regione nenaudotų ginklų – buožių. V. Kazakevičius juos vadina

⁵⁹ Šimėnas V. Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje pirmojo mūsų eros tūkstantmečio viduryje. Vilnius, 2006, p. 74.

⁶⁰ Platesnė argumentacija pateikta: Vitkūnas M. Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai // Karo archyvas. T. XXVII. Vilnius, 2012, p. 21–24.

⁶¹ Kazakevičius V. Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [santrauka]. Vilnius, 1998, p. 53.

⁶² Luchtanas A. Varliškių pilkapyno tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 192–193, pav. 16.

⁶³ Zabiela G. Čiobiškio ir Rusių Rago pilkapynų tyrinėjimai 1963–1964 metais // Musninkai. Kernavė. Čiobiškis (serija „Lietuvos valsčiai“). Vilnius, 2005, p. 129, pav. 2.

4 pav. Geležinis buožės antgalis, rastas Kernavės žemutiniame mieste (XIII–XIV a.)

manymu, šis ginklas labiau vadintinas ne vėzdu, o buože (sudaro kotas ir antgalis). Lietuvoje kiek vėlyvesnis (datuojama XIII–XIV a.) geležinis buožės antgalis rastas Kernavės miesto žemutinėje dalyje⁶⁵ (4 pav.). Šiais ginklais labai lengva manipuliuoti, jie tinkami tiek smūgiuoti, tiek prireikus svaidyti. Ar tik ne tokius ginklus turėjo galvoje Henrikas Latvīs, lietuvių mūšio su žiemgaliais ir vokiečiais aprašyme minintis lietuvius, svaidančius savo ietis ir kuokas, kurios daugelį priešų sužeidžia⁶⁶?

Lankai ir strėlės taip pat naudoti baltų karyboje, tačiau jų reikšmė lieka neaiškiausia dėl dviejų priežasčių: vėlyvojo geležies amžiaus kapuose strėlių antgalių nerandama, o dalis piliakalniuose rastų strėlių antgalių yra aiškiai svetimų kraštų karių puolimų pėdsakai (pvz., skandinavams būdingi strėlių antgaliai, rasti Apuolės piliakalnyje, arba su slavų karių antpuoliu siejami strėlių antgaliai iš Kaukų piliakalnio). Neabejotina, kad lankas ir strėlės tam tikru mastu buvo naudojami karyboje, tačiau nebuvo tradicijos dėti strėlių ir lankų į kapus.

Senajo, vidurinio ir vėlyvojo geležies amžiaus strėlių antgalius, rastus dabartinės Lietuvos teritorijoje, išsamioje specializuotoje studijoje yra apžvelgęs ir jų katalogą paskelbęs V. Kazakevičius⁶⁷. Jis pažymi, kad nuo senajo geležies amžiaus iki vėlyvojo geležies amžiaus datuojamuose paminkluose daugiau strėlių antgalių randama vėlyvesniuose objektuose

⁶⁴ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santauka*]. Vilnius, 1998, p. 56.

⁶⁵ Kernavė – Litewska Troja. Warszawa, 2002, p. 209.

⁶⁶ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 60.

⁶⁷ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a. Vilnius, 2004.

(pavyzdžiui, senojo geležies amžiaus archeologiniuose paminkluose strėlių antgaliai sudarė 1,7 proc., vidurinio – 3,4 proc., vėlyvojo – jau 7,9 proc. visų rastų ginklų)⁶⁸. Taigi, sprendžiant iš statistinių duomenų, vėlyvasis geležies amžius yra platesnio lanko ir strėlių naudojimo laikotarpis. Tačiau problema ta, kad dauguma visų vėlyvajam geležies amžiui priskirtinų strėlių antgalių rasta vos keliuose piliakalniuose (pirmiausia Kaukų (Alytaus r.) ir Apuolės (Skuodo r.) ir jie sietini ne tiek su gintis priverstais Apuolėje kuršių ir Kaukuose jotvingių kariais, kiek su juos puolusiais priešais – atitinkamai skandinavų ir veikiausiai slavų kariais. Tiesa, V. Kazakevičius teisingai atkreipė dėmesį, kad „po mūsų strėlės paprastai buvo surenkamos ir vėl panaudojamos. Dėl to strėlių antgalius tapatinti su gyventojų etnine priklausomybe reikia labai atsargiai, išskyrus tuos atvejus, kai strėlių antgalių formos kilmė yra aiški“⁶⁹. Tačiau bet kokių atveju daryti patikimas statistines išvadas apie lanko ir strėlių reikšmę ir jų dalį (procentais) bendroje baltų ginkluotėje neįmanoma. Strėlių antgaliai, randami piliakalniuose, ir yra kovų palikimas, o absoliuti dauguma kitų ginklų randama kapuose. Todėl ir metodiniu požiūriu suvelti į vieną krūvą kovų palikimą („svetimų“ karių ginklus) ir įkapes („savų“ karių ginklus) vargu ar verta.

Taigi, turime akivaizdų faktą: į kapus lanko ir strėlių baltai nedėdavo, bet tai dar nereiškia, kad jie šių ginklų nenaudojo. E. Gudavičiaus teiginys, esą „baltai svaido ietis ten, kur kitos tautos šaudė strėlėmis“, yra paremtas rašytiniu šaltiniu (Haličo-Voluinės metraščiu)⁷⁰. Tačiau jis nėra vienareikšmiškai teisingas. Apie baltų karius, šaudžiusius iš lanko, yra užuominų kituose rašytiniuose šaltiniuose. Islandų Egilio sagoje, pasakojančioje apie X a. įvykius (užrašytoje, kaip spėjama, apie 1220 m.), aprašomas vikingų surengtas kuršių žemių antpuolis: „*Kuršiai juos įnirtingai puolė, daugiausia laidydami ietis ir strėles, bet laikėsi atokiau, kad Egilio vyrai nepasiektų kalavijais.*“⁷¹ Taigi, jei šis pasakojimas tikroviškas,

⁶⁸ Ten pat, p. 75–78, pav. 30–34.

⁶⁹ Ten pat, p. 75.

⁷⁰ **Gudavičius E.** Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizacijos bruožai // Karo archyvas. T. XIII. Vilnius, 1992, p. 49.

⁷¹ Egilio saga (*vertė D. Steponavičienė*). Vilnius, 2012, p. 126; U. Mikučionis pateikia kiek kitokį šios sagos ištraukos vertimą: „*Kuršiai smarkiai juos puolė, daugiausiai – kirsdami (matyt, ietimis – U. M.) ir šaudydami (veikiausiai strėlėmis – U. M.), tačiau neėmė ka-*

kuršiai ne tik svaidė į priešus ietis, bet ir šaudė į juos iš lankų. Jotvingių lankininkai minimi Haličo-Voluinės metraštyje. Aprašant 1256 m. žygį į jotvingių žemes teigiama, kad kunigaikščių Danilos ir Levo vedami kariai susidūrė su jotvingių šauliais, kurie šaudė iš lankų⁷².

G. Rackevičius, išanalizavusio archeologinę medžiagą ir rašytinius šaltinius apie lankus ir arbaletus, naudotus viduramžių Lietuvoje, nuomone, XIII a. lietuvių kariuomenės šauliai buvo ginkluoti lankais. Dalis lietuvių pajėgų lankininkų galėjo būti kilę ir iš prie Lietuvos prijungtų slavų žemių⁷³. Arbaletas Lietuvos teritorijoje taip pat pradėtas naudoti XIII a., seniausias arbaletų strėlės antgalis, rastas Mažulonių piliakalnyje (Ignalinos r.), siejamas su 1229 m. kalavijuočių žygiu į Nalšią. 1251 m. Vorutos pilies apgulos aprašyme minimi Mindaugo samdyti vokiečių arbaletininkai. Arbaletų lietuviai ir prūsai, G. Rackevičiaus manymu, galėjo įsigyti XIII a. antroje pusėje⁷⁴.

Mūsų manymu, labai maža tikimybė, kad baltai, iki Kristaus gimimo plačiai naudoję lanką ir strėles (tai liudija ankstyvuosiuose piliakalniuose ir gyvenvietėse gausiai randami kauliniai ir titnaginiai strėlių antgaliai)⁷⁵, dėl kažkokių priežasčių per I tūkst. (nuo senojo iki vėlyvojo geležies amžiaus) būtų iš esmės praradę šaudymo iš lanko įgūdžius ir atsakę iš toliausiai priešą galinčio pasiekti tolimosios kovos ginklo, o taip pat puikaus medžioklės įrankio. Veikiausiai turimi archeologiniai duomenys dėl įvairių priežasčių (pirmiausia dėl to, kad nebuvo tradicijos dėti lanko ir strėlių į kapus) neleidžia mums objektyviai įvertinti, koku mastu aptariamoju laikotarpiu buvo naudojamas lankas. Galbūt ateities archeologiniai tyrimai patikslins šiandien turimas žinias apie lanko ir strėlių naudojimą baltų žemėse.

potis.“ Žr.: **Mikučionis U.** Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje // Liaudies kultūra. 2003, Nr. 2, p. 46.

⁷² Ипатьевская летопись. Полное собрание русских летописей (toliau – ПСРЛ). Москва, 1962, т. 2, стб. 833: „Данилови же и Лвови вдинако належацима на нѣ и вѣргъши соулицами [ietimis] и пакы навратиша на бѣгъ. Стрѣлцем же стрѣляющимъ, врожником же не бывшимъ с ними прибѣгшимъ же имъ к воротомъ и сматшимса и прибѣгшимъ же оу ворота друзии же наверноушася многимъ же летѣвшимъ друогъ на друога бѣ бо ледь ползокъ.“

⁷³ **Rackevičius G.** Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a. Vilnius, 2002, p. 39.

⁷⁴ Ten pat, p. 16, 151.

⁷⁵ **Grigalavičienė E.** Žalvario ir ankstyvasis geležies amžius Lietuvoje. Vilnius, 1995, p. 113–115.

Apsauginė ginkluotė. I tūkstm. viduryje, vidurinio geležies amžiaus pirmojo pusėje, apsauginę ginkluotę baltų žemėse reprezentavo skydai (V. Kazakevičius baltų areale jų fragmentų suskaičiavo apie 90). Vėlyvojo geležies amžiaus skydų fragmentų beveik nerandama. V. Kazakevičiui 1998 m. buvo žinomi tik šeši vėlyvuojų geležies amžiumi datuojami skydų umbai (skydo centrinės dalies apkalai), rasti prūsų ir žiemgalių žemėse⁷⁶. Tai sunkiai paaiškinamas dalykas, nes kokių nors objektyvių priežasčių, kurios būtų paskatinusios baltus atsisakyti skydo, nebuvo. Be to, skydais, kalavijais ir ietimis ginkluoti prūsų kariai pavaizduoti ant garsiųjų Gniezno katedros metalu kaustytų durų⁷⁷. Sėlių žemės Latvijoje, Lejasdopelės pilkapyne, pilkapio Nr. 3 kape Nr. 2, aptiktas unikalus radinys – XIII–XIII a. datuojamas spėjamas medinio skydo viršutinės dalies fragmentas, iš abiejų pusių puoštas polichrominiu piešiniu⁷⁸.

Manytume, kad archeologinių tyrimų metu rastų skydų umbų skaičius nerodo realaus skydų naudojimo baltų žemėse masto. Galbūt tai, kad skydų laidojimo paminkluose nerandama, galima būtų bandyti aiškinti pakitusiomis tam tikromis tikėjimo nuostatomis dėl laidojimo įkapių. Racionalių paaiškinimų, kodėl skydus beveik nustota dėti į baltų karių kapus, bent jau kol kas neturime.

Vėlyvojo geležies amžiaus baltų karių arsenale atsirado ir visiškai naujos apsauginės ginkluotės – šarvinių marškinių (dar vadinamų žiedmarške, grandininiais šarvais), plokštelių (lameliaro) šarvų ir metalinių šalmų. Šių labai brangių daiktų baltų karių kapuose (tik turtinguose) randama labai nedaug (5 pav.). Šalmai, tuo metu naudoti, buvo dviejų tipų: kūginiai ir pusrutulio formos. Prie kai kurių šalmų tvirtintos žiedinių šarvų apsaugos⁷⁹. Lietuvoje rastus ankstyviausius šalmus R. Volkaitė-Kulikauskienė datuoja XI–XII a.⁸⁰ Archeologo Pauliaus Bugio nuomone, pusrutulio formos šalmas, rastas Rusiuose (Kaišiadorių r.), datuotinas XIII a., o

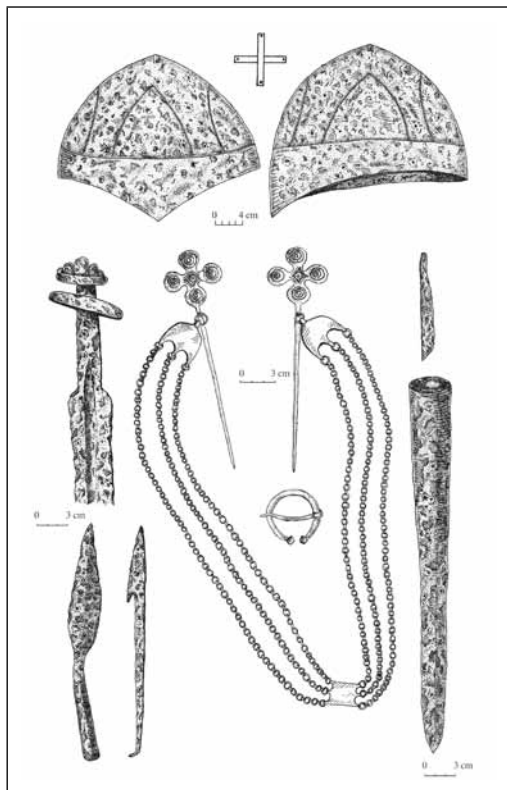
⁷⁶ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998, p. 17, 54.

⁷⁷ **Bumblauskas A.** Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 29.

⁷⁸ Sėliai // *The Selonians*. Vilnius – Rīga, 2007, p. 187.

⁷⁹ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*santrauka*]. Vilnius, 1998, p. 57–58.

⁸⁰ **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001, p. 378.

5 pav. Turtingo kario įkapės iš Pavirvytės (Mažeikių r.) kapinyno kapo Nr. 65

aptiktas piliakalnio aukštelėje – puolančiam slavų ar besiginančiam jotvingių kariui, – neaišku. Įvairaus dydžio žiedinių šarvų fragmentų Lietuvos teritorijoje taip pat rasta laidojimo paminkluose Ruseiniuose, Tolišiuose, Pakalniškiuose, Obeliuose, Bubių piliakalnyje⁸⁴. Tačiau daugeliu atvejų susiduriama su šių radinių datavimo problemomis, nes jų chronologijos galimos ribos yra gana plačios (XII–XIV a.). Lameliario šarvų

kūginių šalmų chronologiją taip pat galima praplėsti iki XIII a. imtinai⁸¹.

Patys žiediniai šarvai (kitais – šarviniai marškiniai, žiedmarškės), rasti baltų žemėse, anot V. Kazakevičiaus, datuoti XIII–XIV a., o kai kurie fragmentai gali būti ir XII a.⁸² Visgi seniausia Lietuvoje rasta žiedinių šarvų dalimi tektų laikyti nedidelį kelių žiedelių fragmentą, rastą Kaukų piliakalnyje (Alytaus r.)⁸³. Šis piliakalnis, sprendžiant iš viso radinių konteksto, X arba XI a. buvo užpultas rytų slavų karinio žygio į jotvingių žemes metu, čia stovėjusi medinė pilis sudeginta. Kam priklausė žiediniai šarvai, kurių fragmentas

⁸¹ Dokt. Pauliaus Bugio žodinė informacija.

⁸² Kazakevičius V. Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [santrauka]. Vilnius, 1998, p. 58–59.

⁸³ Kulikauskas P. Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje. Vilnius, 1982, p. 62.

⁸⁴ Volkaitė-Kulikauskienė R. Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001, p. 379.

plokštelių, kurias galima būtų datuoti vėlyvojo geležies amžiaus pabai-
ga – viduramžių pradžia ir priskirti ne priešoj pajėgų kariams, o patiems
baltams, baltų areale rasta labai nedaug. Lietuvoje tokių šarvų fragmen-
tų, tyrimų autoriaus datuotų labai plačiai (XI–XIV a.), rasta Paalksnių
kapinyne (Kelmės r.), tačiau ne pačiuose kapuose, o kapinyno teritori-
joje. Veikiausiai šie radiniai yra iš suardytų kapų, kaip ir tame pačiame
kapinyne aptikti grandininių šarvų fragmentai, kuriuos M. Michelbertas
datuoja XI–XII a.⁸⁵ Dabartinės Latvijos teritorijoje, kuršių žemėse, lame-
liarinių šarvų plokštelių (60 vnt.) aptikta Sarajų kapinyne⁸⁶.

Prūsų ir lietuvių naudotus šarvus, plačiau jų neaprašydamas, mini Pe-
tras Dusburgietis⁸⁷.

V. Kazakevičius yra visiškai teisingas teigdamas, kad baltų kariai galė-
jo dėvėti ne tik labai brangius žiedinius šarvus, prieinamus tik turtin-
giausiems, bet ir apsaugines storos odos palaidines, kurios irgi bent iš
dalies saugojo nuo sužeidimų arba padėdavo išvengti didesnių traumų
mūšiuose⁸⁸. Galėtume tik pridurti, kad kario kūną gana gerai apsaugoti
nuo priešoj ginklo smūgių padeda ir apranga iš veltinio. Šias apsaugos
priemonės jau mūsų dienomis yra išbandę karo istorijos klubų nariai.
Deja, iš organinių medžiagų pagaminti drabužiai ir apsaugos priemonės
itin retai ir tik fragmentiškai išlieka griautiniuose kapuose, dėl supran-
tamų priežasčių jų neišlieka degintiniuose kapuose, todėl archeologinių
tyrimų duomenų apie odinius ir vilnonius karių pasauginius drabužius
neturime.

STRATEGIJA

Suvokti praeities karių strategiją ir taktiką disponuojant gana skur-
dziais rašytiniais šaltiniais – sunkus uždavinys, todėl jį sprendžiant nei-
manoma išvengti subjektyvumo. Iki XIII a. vidurio turime gana nedaug
karo žygių ir mūšių, kuriuose dalyvavo baltų kariai, aprašymų.

⁸⁵ **Michelbertas M.** Paalksnių archeologijos paminklai. Vilnius, 2011, p. 131–132.

⁸⁶ **Asaris J.** Viriešu apbedījumi Sārajū senkapos // Zinātniskās sesijas materiāli par arhe-
ologu 1992. un 1993. gada pētījumu rezultātiem. Rīga, 1994, p. 17.

⁸⁷ **Petras Dusburgietis.** Prūsijos žemės kronika (parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė,
žemėlapį sudarė R. Batūra, iš lotynų kalbos vertė L. Valkūnas). Vilnius, 1985, p. 108, 178.

⁸⁸ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus baltų genčių ginkluotė. Habilitacinis darbas [*san-
trauka*]. Vilnius, 1998, p. 64.

Išsiaiškinti kai kuriuos tuometės taktikos klausimus netiesiogiai padeda archeologiniai radiniai. Sužinojus, kokius ginkluotės kompleksus naudojo baltų kariai, galima drąsiau kelti prielaidas, samprotauti apie jų galimybes taikyti vienus ar kitus taktinius sprendimus.

Strateginius uždavinius, kuriuos reikėjo spręsti baltų gentims, lėmė du esminiai veiksniai. Organizuojant grobiamuosius žygius daug kas priklausė nuo pavienių genčių ir bendruomenių demografinių, ekonominių ir karinių galimybių, vadų, kaip lyderių, savybių, jų gebos sutelkti žmones, energijos, tačiau lemiamą įtaką čia turėjo išoriniai veiksniai. Puolimas buvo įprasta priemonė padidinti savo įtakai ir praturtėti, o gynyba – žūt būtinės pastangos apsaugoti nuo priešų savo ir artimųjų, bendruomenės narių gyvybę ir turtą. Taigi krašto gynyba buvo neišvengiamas strateginis uždavinys.

Plėšiamieji žygiai baltams (kaip, beje, ir jų kaimynams) buvo vienas iš svarbių gerovės šaltinių, leidžiančių gyventi turtingiau, padedančių apsirūpinti pačiu įvairiausiu grobiu, pradedant prabangos daiktais, spalvotaisiais metalais ir baigiant vergais. Iškalbingos informacijos apie baltų karingumą randame anglosaksų pirklio Vulfstano žinutėje, užrašytoje IX a.: „*Aisčių žemė labai didelė. Joje yra daug pilių, ir kiekvienoje yra karalius. Ir tenai labai daug medaus ir žuvų. Karaliai ir diduomenė geria kumelių pieną, neturtingieji ir vergai geria midų. Tarp jų būna daug karų.*“⁸⁹

Tačiau veikiausiai neverta pernelyg sureikšminti grobiamųjų žygių ekonominės naudos iki kone egzistencinio lygmens, kaip tai daro A. Bumblauskas, kuris teigia, kad „*žygiuojama pirmiausia plėšti. Ir tai nenuostabu: ankstyvosios visuomenės gyveno labai skurdžiai, nuolat kildavo bado grėsmė. Todėl plėšikavimas dažnai buvo vos ne vienintelis būdas išgyventi*“⁹⁰. Archeologinių tyrimų baltų žemėse duomenys liudija žemdirbystę ir gyvulininkystę buvus gana išvystytą. Maisto išteklių stoka buvo ne nuolatinis, o veikiau periodinis reiškinys (dėl pasitaikančių gamtos stichijų, nederliaus ir pan.). Sunku įsivaizduoti Baltijos jūros regione gyvenančią visuomenę, kuri vieną pagrindinių savo poreikių (turėti mitybos išteklių) sprendžia rengdama karo žygius. Baltams tokio poreikio ir

⁸⁹ Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos (sud. N. Vėlius). Vilnius, 1996, p. 168.

⁹⁰ Bumblauskas A. Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 32.

nebuvo. Nei archeologiniai, nei antropologiniai, nei istoriniai duomenys neleidžia teigti, kad jie dažnai ar net nuolat badavo. I tūkstm. pabaigoje – II tūkstm. pradžioje, archeologinių tyrimų duomenimis, žemės ūkis baltų žemėse vystėsi sparčiai, tobulėjo žemdirbystės įrankiai ir technologijos. Piliakalniuose rasti grūdų likučiai liudija žemdirbius auginus įvairių varpinių ir ankštinių grūdinių kultūrų. Gyvulininkystės reikšmė priešistorės laikotarpiu taip pat nuosekliai augo, o gyventojų racione lygiagrečiai mažėjo medžioklės produktų⁹¹. Maisto išteklių, tapę karo žygių grobiu, galėjo tik epizodiškai papildyti racioną. Gabenti didesnę prisiplėštų grūdų kiekį ar varyti pagrobtus gyvulius (pirmiausia arklius, galvijus ir smulkiuosius raguočius) galima buvo tik ribotais atstumais. Kad gyvuliai buvo geidžiamas karo grobis, abejoti netenka. Ir toli gražu ne vien baltų. Štai 1209 m. Rygos vyskupo Alberto suburtai kryžininkų kariuomenei latgalių žemėje užėmus Jersikos pilį, be kito grobio, buvo pasisavinta ir galvijų⁹².

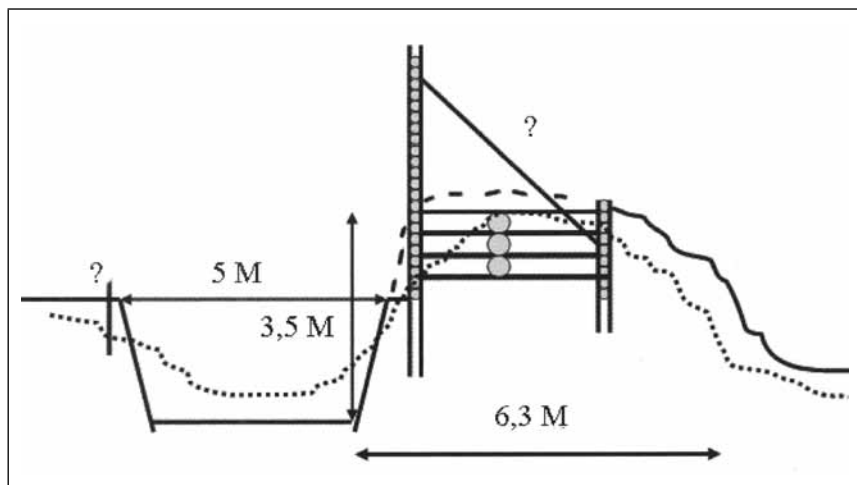
Plėšiamieji žygiai buvo ne tiek būdas išgyventi, kiek paprasčiausiai praturtėti. Genčių aktyvumas priklausė nuo jų karinio potencialo ir objektyvių geopolitinių aplinkybių: ar kaimynai buvo turtingi, kad vertėtų vykti į grobiamuosius karo žygius, ar pažeidžiami, kad jie būtų sėkmingi, o puolančiųjų nuotoliai žygio metu – minimalūs.

Gynyba. Kitas, visiškai priešingas, strateginis uždavinys buvo savo teritorijos gynyba. Jos efektyvumas priklausė nuo daugelio veiksnių: genties ar konkrečios bendruomenės gynybinio potencialo, fortifikacinių įtvirtinimų (pilių ir priešpilių) tvirtumo, sukauptų maisto ir ginklų atsargų, žvalgybos, tinkamos stebėjimo ir perspėjimo sistemos (dūmų signalų ir pan.). Išankstinę informaciją apie priešą antpuolį gavusios bendruomenės galėjo jam tinkamai pasiręgti: pasislėpti piliakalniuose buvusiuose įtvirtinimuose ir pasiruošti gintis ar bent jau atsitraukti į priešui sunkiau prieinamas miškingas, pelkėtas vietas.

Krašto gynybos organizavimas aptariamuoju laikotarpiu pasiekė kokybiškai naują lygį – gynybos reikmėms pradėta telkti didelius pajėgumus ir išteklius. Lietuvių genties žemių šiaurinėje dalyje, Rytų Lietuvoje,

⁹¹ Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. Vilnius, 2007, p. 340–343; **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Lietuva valstybės priešaušriu. Vilnius, 2001, p. 223–256.

⁹² Heinrici Chronicon Livoniae, s. 70: „<...> et pecora multa <...>“.

6 pav. Rėkučių gynybinio pylimo (Švenčionių r.) rekonstrukcija

Švenčionių rajone, atrastas unikalus gynybinis įrenginys – XII–XIII a. datuojamas Rėkučių pylimas (6 pav.). Šiandien išlikęs 845 m jo fragmentas. Archeologo A. Girininko manymu, šis žemių pylimas, sutvirtintas mediniu karkasu ir galimai turėjęs bokštus, galėjo būti dalis gynybinės sistemos, kurią sudarė pylimai, piliakalniai, ežerai, upės. Tokia sistema Šiaurės Rytų Lietuvoje, Nalšios žemės šiauriniame pakraštyje, galėjo tęstis apie 50 km⁹³. Tokio masto gynybinei sistemai įrengti, prižiūrėti ir apsaugoti reikėjo ne paskirų bendruomenių, o visos genties arba valstybės pastangų. A. Dubonis jungia šį pylimą į platesnę Lietuvos valstybės pasienio apsaugos sistemą, suformuotą, istoriko nuomone, maždaug XIII a. 4-ojo dešimtmečio pirmojoje pusėje. A. Dubonio manymu, šiaurinę Lietuvos pasienį nuo Veprių, Vilkmergės (dab. Ukmergė) per Anykščius iki Utenos, Švenčionių ir Breslaujos, nuo Livonijos pusės, saugojo įtvirtinimų ruožas ir leičių tarnyba. Tokį modelį A. Dubonis pateikia derindamas toponimus (Laičiai < Leičiai, prie Ukmergės; Vokės („<Vokiečių“) vartai (prie Rėkučių); „Vokiečių siena“ prie Veprių ir Anykščių ir kt.),

⁹³ **Girininkas A.** A Defence Installation of the Developing Lithuanian State // *Archaeologia Baltica*. T. 8. Weapons, Weaponry and Man (in memoriam Vytautas Kazakevicius). Klaipėda, 2007, p. 347–359.

archeologinių tyrimų (Rėkučių pylimo) ir rašytinių šaltinių duomenis⁹⁴. A. Dubonio rekonstruojama leičių gyvenviečių, saugomų pasienio ruožų sistema atrodo gana įtikima. Tačiau nenorėtume sutikti su griežtu A. Dubonio teiginiu, kad „1229 m. žygio metu vokiečiai sėkmingai trypė Nalšią, vadinasi, ta Lietuvos pasienio dalis nebuvo deramai įtvirtinta, tad tik po 1229 m. galėtų būti datuojamas Rėkučių pylimo įrengimas“⁹⁵. Anaiptol. Taip datuoti fortifikacinę statinį nėra tikslu. Rėkučių pylimas 1229 m. antpuolio metu galėjo būti statomas ar net jau ir pastatytas. Priešo pajėgų įsiveržimas į Nalšią niekaip neįrodo, kad Rėkučių pylimo tuo metu dar nebuvo. Priešai galėjo šį pylimą apeiti, įsiveržti į lietuvių žemes kurioje nors kitoje vietoje.

Teritorinė ekspansija. Trečio tipo strateginis uždavinys turėjo būti teritorinė ekspansija. Kaip ir viduriniame, vėlyvajame geležies amžiuje baltų gentys ją vykdė ribotai. Pačių baltų žemės buvo svetimų tautų teritorinės ekspansijos objektas. Prūsų, jotvingių, lietuvių, latgalių žemės buvo slavų teritorinės ekspansijos kryptis.

Antra vertus, vyko atskirų genčių teritorinė ekspansija ir paties baltų arealo viduje. Pavyzdžiui, žiemgaliai VIII–IX/XI a. skverbėsi į pietus ir apsigyveno dykroje, skyrusioje juos nuo aukštaičių ir žemaičių⁹⁶. Į pačių žiemgalių žemes veržėsi latgaliai. Čunkanų–Drengerų kapinyne (Latvijoje) aptiktą grupinį kapą, datuojamą VIII–IX a., I. Vaškevičiūtė sieja su čia gyvenusiu žiemgalių ir jų teritoriją užėmusių latgalių konfliktu, nors neatmeta taip pat ir šiose žemėse įsikūrusių baltų ir vikingų konflikto galimybės⁹⁷. Be abejo, teritorinė ekspansija galėjo būti vykdoma (ir veikiausiai vyko) dažniau ne kariniu, o evoliucijos būdu, taikioje kaimynystėje formuojantis mišrioms bendruomenėms, kas pastebima įvairių genčių paribuose buvusių laidojimo paminklų tyrimų medžiagoje. Palankesnės sąlygos taikiam sambūviui buvo kalbiškai ir etniškai artimų baltams gentims, o ne „kontaktinėje zonoje“ bendraujant su ne baltų bendruomenėmis.

⁹⁴ **Dubonis A.** Lietuvos didžiojo kunigaikščio leičiai. Iš Lietuvos ankstyvųjų valstybinių struktūrų praeities. Vilnius, 1998, p. 78–82.

⁹⁵ Ten pat, p. 79.

⁹⁶ Lietuvos istorija. T. 2. Geležies amžius. Vilnius, 2007, p. 378–379; **Vaškevičiūtė I.** Šukionių kapinynas // Lietuvos archeologija. T. 20. Vilnius, 2000, p. 159.

⁹⁷ **Vaškevičiūtė I.** Grupiniai kapai Žiemgaloje // Žiemgala. 2010, Nr. 2, p. 10.

TAKTIKA

Kalbėdami apie baltų karių taktiką X a. – XIII a. pradžioje, dažniausiai turime remtis tik XIII a. pradžios rašytiniais šaltiniais, kuriuose randame tam tikros informacijos apie baltų karių elgesį ir veiksmus mūšio lauke. Šie, kad ir negausūs, rašytiniai šaltiniai leidžia atskleisti pagrindinius taktikos bruožus ir suvokti, kaip buvo kovojama.

Karo žygis. Grobiamasis žygis prasidėdavo nuo žygio tikslo pasirinkimo ir pajėgų telkimo. Itin svarbu, kad žygis būtų sėkmingas, užsitikrinti saugų maršrutą iki tikslo ir kuo saugesnį kelią namo. 1212 m. žygiuodami į estų Sakalos žemę, lietuviai atvyko į Kalavijuočių ordino kontroliuojamą Kuoknesės pilį ir paprašė taikos ir laisvo kelio į estų žemes. Vokiečių praleisti lietuviai nusiaubė Sakalą, tačiau atgal grįžo kitu keliu⁹⁸. Manytume, apdairų kito, vokiečiams netikėto, kelio namo pasirinkimą lėmė „išmoktos pamokos“: keleriais metais anksčiau, 1205 m., kunigaikščių Žvelgaičio vedami lietuviai, grįždami iš karo žygio prieš estus, Livonijoje pateko į vokiečių ir žiemgalių pasalą ir buvo sutriuškinti.

Į tolimus grobiamuosius žygius tikriausiai vyko daugiausiai raiteliai. Abejotina, kad tolimuose žygiuose, kurių maršrutai driekėsi šimtus kilometrų, būtų dalyvavusios gausios pėstininkų pajėgos – tai būtų labai riboję judrumą, kas itin svarbu tokiuose žygiuose. Į artimesnius žygius galėjo leisti mišrios raitelių ir pėstininkų pajėgos. Štai, kalbant apie 1248 m. mūšyje su Haličo-Voluinės kunigaikščiu Vasilku žuvusį jotvingį Skomantą, minima, kad jis „vikrus kaip ir žvėris, pėsčiomis žygiuodamas, nukariavo Pinsko žemę ir kitas žemes“, o vėliau buvo nužudytas⁹⁹.

Žiemą į žygį kariai galėjo leisti ne tik raiti, bet ir važiuoti rogėmis. Lietuvių įsiveržimų aprašymuose rogės minimos ne kartą. Štai 1207 m., per šv. Kalėdas, Livonijoje užpuolę Turaidą lietuviai grobį krovė į roges, o

⁹⁸ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 112.

⁹⁹ ПСРЛ, т. 2, стб. 799–800: „Скомондъ бо бѣ вольхвъ и кобникъ нарочить борзѣ же бо бѣ аѣко и звѣрь пѣшь бо хода повоева землю Пиньскоую иньи страны и оубень бѣ нечтвыи и глава его взотъчена бы на коль.“ Šis Skomantas netapatinamas su XIII a. antrojoje pusėje aktyviai veikusiu Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Traideniui pavaldžiu jotvingių (ar dalies jų) kunigaikščiu Skomantu, kuris iki 1284 m. vasaros pabėgo į Prūsiją (tais metais atvedė kryžiuočių kariuomenę į Gardiną), o vėliau, 1285 m. balandžio 18 d., Ylupos apylinkėse iš Vokiečių ordino krašto magistro Konrado Tribergiečio gavo žemių ir netrukus mirė.

vienas jų netgi rogėmis įvažiavo į bažnyčią¹⁰⁰.

Karo žygiui palankiausias metas buvo žiema, kai šaltis ledu sukaustydavo vandens telkinius. Žygiai rengti ir vasarą, o štai pavasaris ir ruduo tam buvo nepalankūs. Didžiausia problema buvo vandens kliūtys. Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikoje“ minimas 1206 m. įvykis, kai lyvių žynys, išgirdęs perspėjimą, esą netrukus įsiverš lietuviai, atmetė tokią žinią kaip pramaną, nes esą „rudens laiku nebuvo kelio, kuriuo lietuviai sugebėtų atžygiuoti“¹⁰¹. 1221 m. grįžtantys iš žygio lietuviai Livonijoje susidūrė su vokiečiais ir jų pajėgose tarnaujančiais latgaliais. Mūšio metu patyrę nesėkmę lietuviai buvo išblaškyti, o prasidėjusi žiema sutrukdė jiems persikelti per Dauguvą¹⁰². Upė dar nebuvo taip užšalusi, kad ją būtų galima įveikti pėsčiomis arba raitomis, bet plonas ledas neleido jos perplaukti. Taip lietuvių kariai pakliuvo į spąstus.

Kelias namo buvo sunkiausia ir pavojingiausia žygio dalis. Apsunkusi nuo karo grobio ir belaisvių žygio vilkstinė negalėjo judėti greitai. Pavojų kėlė ne tik į persekiojimo žygį galintys leistos užpulto krašto kariai, bet ir žemių, per kurias buvo grįžtama, gyventojai. Būdingas pavyzdys vėlgi būtų 1205 m. Žvelgaičio vadovaujamas lietuvių žygis, kai grįžtančių iš estų žemių lietuvių kelyje sėkmingą pasalą surengė vokiečiai ir žiemgaliai¹⁰³. Nepakankamas lietuvių karių budrumas, paviršutiniška žvalgyba (pasala pastabėta pernelyg vėlai), išsitęsusi žygio kolona (buvo varomi ir belaisviai) lėmė triuškinamą lietuvių pralaimėjimą.

Gynyba savo teritorijoje. Įsiveržus priešams, savo teritorijoje baltai naudojo įvairius taktinius sprendimus: gynybą pilyse, atsitraukimą į miškingas ir pelkėtas vietas, pasalas, stodavo į atviras kautynes su priešu, imdavosi jį persekioti. Buvo naudojamos ir šių gynybos komponentų kombinacijos. Štai 1208 m. Kalavijuočių ordino ir žiemgalių pajėgoms įsiveržus į Lietuvą, užpultų sričių gyventojai išsislapstė miškuose ir pelkėse. Priešai rado tuščius lietuvių kaimus. Sąjungininkams besirengiant traukti atgal, lietuvių raiteliai užpuolė priešus, stoji į kautynes, paėmė

¹⁰⁰ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 51: „Veniente adhuc trečia Lethonum acie unus ex eis in vehiculo suo sedens ecclesiam transeudo sacerdotēs non vidit.“

¹⁰¹ Ten pat, s. 45.

¹⁰² Ten pat, s. 184.

¹⁰³ Ten pat, s. 27.

daug belaisvių¹⁰⁴. Laiku sužinoję apie antpuolį, lietuviai galėjo paslėpti moteris ir vaikus, sutelkti pajėgas ir tinkamai atremti priešo puolimą.

Jei įsiveržęs priešas buvo akivaizdžiai galingesnis, kartais naudota pasyvi atsitraukimo ir slėpimosi taktika, laukiant tinkamo momento ir atakuojant priešą iš pasalų. Su tokia prūsų gynyba susidūrė į prūsų žemes įsiveržusios Boleslovo Kreivaburnio vadovaujamos lenkų pajėgos¹⁰⁵. Apgaulingas atsitraukimas, įviliojimas į pasalas buvo būdingi baltų karinės taktikos bruožai¹⁰⁶.

Vėlyvajame geležies amžiuje baltų žemėse buvo platus medinių pilių tinklas. Vakarinėje ir šiaurinėje baltų arealo dalyje daugelis medinių pilių buvo užimtos ir sudegintos arba perimtos Kalavijuočių ir Vokiečių ordinų puolimų metu XIII a. Į Lietuvos valstybės valdas patekusiose žemėse dalis pilių XIII–XIV a. buvo atstatytos, perstatytos, sustiprintos ir naudojamos iki XIV a.pab. – XV a. pr.

Vėlyvojo geležies amžiaus laikotarpio rašytiniuose šaltiniuose labai nedaug informacijos apie pilių puolimus ir gynybą. Geriausiai žinomas medinės pilies gynimo atvejis, aprašytas rašytiniuose šaltiniuose ir patvirtintas archeologinių tyrimų metu, yra Apuolės pilies gynyba nuo švedų vikingų 854 m., minima Rimberto veikale „Šventojo Ansgardo gyvenimas“: „*O toje pilyje buvo 15000 kovotojų; taigi, ten jiems atvykus, užsidarė pilyje; vieni iš lauko pradėjo pulti, antrieji iš vidaus drąsiai priešintis; vieni viduje gynėsi, antrieji iš lauko laužėsi. Taip praėjo 8 dienos, ir kiekvieną dieną nuo ryto iki vakaro jie narsiai rėmėsi kovoje; iš vienos pusės ir iš antros pusės daugelis krito, bet nei vieni, nei kiti pergalės nepasiekė.*“¹⁰⁷

Matome nurodytą aiškiai bent kelis kartus padidintą pilyje užsidariusių kovotojų skaičių. Rimbertas nurodo kovų trukmę, taip pat kad kovos baigėsi taikos sudarymu ir solidžios išpirkos sidabru sumokėjimu. Kuršiai atsipirko nuo priešo, sumokėję duoklę. Ir nors žinutėje minimos nuožmios kovos, nėra jokios detalesnės informacijos apie jų eigą ir naudotą kovos taktiką.

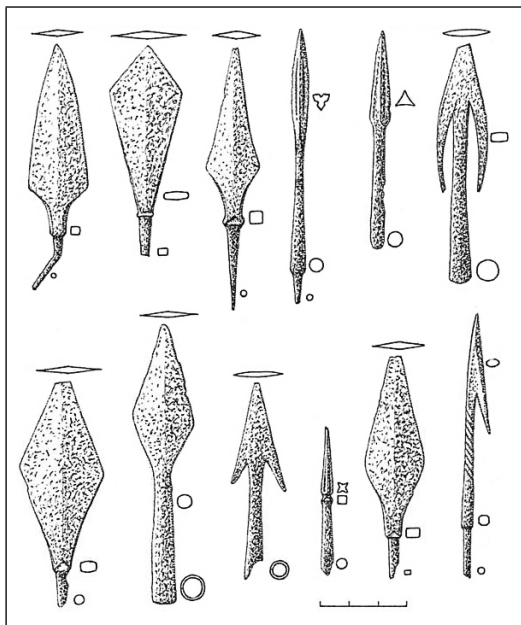
¹⁰⁴ Ten pat, s. 60.

¹⁰⁵ **Aścik K.** *O wojskowości Prusów w V–XIII wieku* // *Kommunikaty Mazursko- Warمیńskie* (Olsztyn). 1968, Nr. 2, p. 233.

¹⁰⁶ **Новікаў Я.** *Ваенная гісторыя Беларускіх земляў (да канца XII ст.)*. Том 2. Мінск, 2007, с. 266–267.

¹⁰⁷ Lietuvos istorijos šaltiniai. T. I. Vilnius, 1955, p. 21.

Neabejotinai su vėlyvojo geležies amžiaus laikotarpiu susiję kai kuriuose piliakalniuose pastebėti akivaizdūs kovų pėdsakai. Lietuvos teritorijoje iškalbingų dramatiškos kovos pėdsakų aptikta Alytaus rajone tyrinėjant Kaukų piliakalnį. Jo tyrimus 1967–1969 m. atliko P. Kulikausko vadovaujama ekspedicija. Piliakalnio viršutiniame kultūriniam sluoksnyje, datuojamame X–XI a., rastas degėsiu sluoksniu, 120 žmonių kaulų ir jų fragmentų, priklausiusių maždaug 30 žmonių

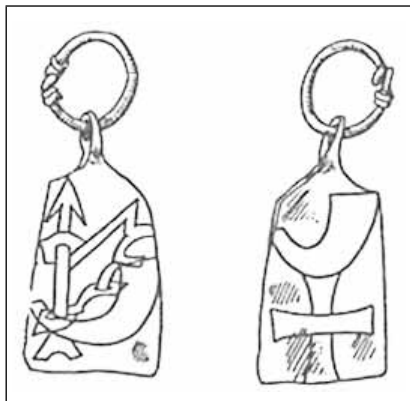
7 pav. Strėlių antgaliai iš Kaukų (Alytaus r.) piliakalnio

(daugelis jų buvo vyrai, tačiau rasta ir moterų bei paauglių palaikų fragmentų), 126 strėlių antgaliai¹⁰⁸ (7 pav.). Šiuos antgalius P. Kulikauskas datavo labai plačiai (nuo VIII iki XIII a.). V. Kazakevičius atliko nuodugnią strėlių antgalių iš Kaukų piliakalnio analizę ir nustatė, kad daugelis antgalių datotini X–XIII a.¹⁰⁹ G. Zabiela ir Z. Baubonis dar labiau susiaurino Kaukų piliakalnio sunaikinimo laikotarpį ir datavo piliakalnyje buvusių įtvirtinimų sunaikinimą XI a., siejo šį įvykį su Kijevo Rusios kunigaikščių rengtais kariniais žygiais į jotvingių žemes¹¹⁰. Su šia nuomone reikia sutikti, tačiau pats žygis galėjo būti ir ankstyvesnis. Piliakalnyje rastas heraldinis pakabutis

¹⁰⁸ **Kulikauskas P.** Užnemunės piliakalniai. Vilnius: Mokslas, 1982, p. 49–76, 85–88.

¹⁰⁹ **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a. Vilnius, 2004, p. 19–74, 99–111.

¹¹⁰ Lietuvos piliakalniai. Atlasas. I tomas (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005, p. 48.

8 pav. Sidabrinis heraldinis pakabutis iš Kaukų (Alytaus r.) piliakalnio

(8 pav.) su Kijevo kunigaikščio Jaropolko Sviatoslavyčiaus simbolika¹¹¹. Jaropolkas Sviatoslavyčius (Ярополкъ Святослѣвичъ) Kijevą valdė 972–978 m. Galbūt Kaukų piliakalnyje rastas pakabutis priklausė vienam iš šio kunigaikščio karių. Tokiu atveju Kaukų piliakalnio užpuolimą turėtume datuoti X a.

Žuvusių žmonių palaikų, sietinų su XIII a. pradžios kovomis, rasta Šiaurės Rytų Lietuvoje. Mažulonių piliakalnyje (Ignalinos r.) 1907–1908 m. V. Kaširskio atliktų

tyrimų metu rasti trijų žuvusių žmonių palaikai¹¹². G. Zabiela ir Z. Baubonis pagal piliakalnyje aptiktus radinius, tarp kurių yra ir arbaletų strėlės antgalis, pilies sunaikinimą datuoja XIII a. pradžia¹¹³, o G. Rackevičius sieja Mažulonių piliakalnyje stovėjusios medinės pilies sunaikinimą su Ordino žygiu į Nalšios žemę 1229 m.¹¹⁴ Taip pat su XIII a. kovomis Lietuvos ir Livonijos pasienyje sietini Velikuškių (Zarasų r.) piliakalnyje P. Tarasenos 1933 m. archeologinių kasinėjimų metu aptikti dviejų žmonių palaikai, kuriuos G. Zabiela datuoja XIII a.¹¹⁵

Nors dabartinės Lietuvos teritorijoje archeologinių tyrimų metu rasta akivaizdžių aptariamuoju laikotarpiu vykusių kovų pėdsakų, beveik neturime rašytinių šaltinių informacijos, kuri padėtų rekonstruoti pilies gynėjų ir puolėjų veiksmus. Svarstyti apie kovų prie pilių sienų eigą tenka labiau hipotetiškai ir remiantis kiek vėlesnio laikotarpio (XIII a. vidurio – XIV a.) kovas aprašančiais rašytiniais šaltiniais.

¹¹¹ **Белецкий С. Д.** Древнейшая геральдика Руси // Повесть временных лет (перевод Д. С. Лихачева, О. В. Творогова). Санкт-Петербург, 2012, с. 431–506.

¹¹² **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a. Vilnius, 2004, p. 19–74, 99–111.

¹¹³ Lietuvos piliakalniai. Atlasas. I tomas (sud. Z. Baubonis, G. Zabiela). Vilnius, 2005, p. 164.

¹¹⁴ **Rackevičius G.** Arbaletas ir lankas Lietuvoje XIII–XVI a. Vilnius, 2002, p. 172–173.

¹¹⁵ **Zabiela G.** Velikuškių piliakalnio „kapai“ // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius, 1994, p. 53.

G. Zabiela yra bandęs, derindamas rašytinių šaltinių ir archeologinių tyrimų duomenis, nustatyti, koks galėjo būti medinių pilių gynėjų vidutinis skaičius, ir padarė išvadą, kad galimas optimalus santykis – vienas gynėjas vienam pilies sienos metrui. Esant daugiau žmonių, anot G. Zabielos, būtų sumažėjęs pilies atsparumas ilgesnei apsiausčiai (trūktų maisto), sunkiau būtų jiems efektyviai kovoti mūšyje (esą susidarytų grūstis prie pilies sienų), o turėdama mažiau gynėjų, pilis silpnai priešintųsi¹¹⁶.

Tai, kad pilies gynėjams kartais tekdavo badauti arba bent jau jausti didelį maisto stygių ir pradėti vartoti ne visai įprastus produktus, liudytų kai kuriuose piliakalniuose aptiktų gyvūnų kaulų paleozoologinių tyrimų duomenys. Štai Imbarės piliakalnyje (Kretingos r.) rasta neįprastai daug arklių kaulų (apie 50 proc. visų rastų gyvūnų kaulų)¹¹⁷. Manytume, kad tai liudija, jog prieš apgultos pilies gynėjai pristigo maisto ir tada buvo nuspręsta paskersti į pilį suvartus čia nuo priešų paslėptus arklius.

Taktika mūšio lauke. Kalbant apie baltų karių taktiką mūšio lauke tenka bandyti atsakyti į kelis esminius klausimus: 1) Kokios taktikos mūšio lauke laikėsi raiteliai ir pėstininkai? 2) Ar baltai gebėjo naudoti taisyklingą kovos rikiuotę?

Baltų raitijos klausimai plačiai aptarti kitoje šio straipsnio autoriaus publikacijoje¹¹⁸, kurioje polemizuojama su lietuvių kavalerijos genezę nagrinėjusiais istorikais D. Baronu ir A. Nikžentaičiu. Archeologinių tyrimų duomenys leidžia teigti, kad I tūkstm. pabaigoje – II tūkstm. pradžioje Lietuvoje buvo susiformavęs visas ragelio ir žirgo aprangos kompleksas. Jis leido raiteliui tvirtai jausti balne ir efektyviai valdyti žirgą. Lengvoji kavalerija baltų gentyse viduriniame geležies amžiuje neabejotinai egzistavo, o jos ištakos siekė kur kas ankstyvesnius laikus ir yra ilgaamžės baltų raitijos raidos (kurią suvokti padeda svarbi žirgo vieta baltų pasaulėžiūroje ir ypatingas baltų kario ir žirgo santykis – daugelio genčių kariai buvo laidojami kartu su žirgais), rezultatas. XIII a. pradžios įvykius aprašantys rašytiniai šaltiniai tiesiogiai liudija, kad lietuviai mokėjo kautis raiti ir tai darė (turimas galvoje pirmiausia jau minėtas 1208 m. lietuvių susidūrimas

¹¹⁶ **Zabiela G.** Lietuvos medinės pilys. Vilnius, 1995, p. 157–159.

¹¹⁷ **Volkaitė-Kulikauskienė R.** Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė // Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. T. I. Vilnius, 1978, p. 66.

¹¹⁸ **Vitkūnas M.** Kada baltai pradėjo kautis raiti? // Litanistica. Vilnius, 2011, T. 57, Nr. 1 (83), p. 54–65.

su Kalavijuočių ordino ir žiemgalių kariais). Nulipti nuo žirgų ir kautis pėsčiomis baltų (kaip ir jų priešininkų) kariams tekdavo ne dėl nemokėjimo kovoti raitomis, bet dėl objektyvių mūšio sąlygų (pvz., kautynės vyko miške ir pan.)¹¹⁹. Šio straipsnio autorius įsitikinęs, kad teiginiai, esą XIII a. baltų genčių kariai dar nemokėjo kautis raiti¹²⁰, nėra teisingi.

Neabejodami, kad baltų kariai veikė ir kaip pėstininkai, ir kaip raiteliai, ir iš archeologinių duomenų žinodami, kokią ginkluotę jie naudojo, galime pabandyti retrospektyviai rekonstruoti baltų kovos taktiką.

Gebėjimas kautis kovos rikiuote, tokios rikiuotės poreikis tiesiogiai priklauso nuo turimų kariavimo įgūdžių ir to, su koku priešu tenka kovoti. Kovos rikiuotės užuomazgų baltų žemėse galėjo rasti dar viduriniame geležies amžiuje (jei ne anksčiau). Tiksliai nustatyti, kada pradėta naudoti kovos rikiuotė, neturint tai liudijančių rašytinių šaltinių, neįmanoma. Tenka remtis kaimyninių kraštų analogijomis, lyginti baltų ir kaimyninių bendruomenių turėtus ginkluotės kompleksus ir bandyti atlikti karių spėjamų veiksmų mūšio lauke rekonstrukciją. Remdamasis žiniomis apie vienalaikę slavų genčių karybą, šio straipsnio autorius yra bandęs hipotetiškai rekonstruoti vidurinio geležies amžiaus baltų karių pėstininkų elgesį mūšio lauke: į jį atvykstama kolonomis, tada stojama į linijinę rikiuotę, jos priekyje statomi skydais ginkluoti kariai, dengiantys savo ir arčiausiai esančius karius nuo priešo svaidomųjų iečių ir strėlių¹²¹.

Sprendžiant iš archeologinių tyrimų metu įvairių baltų genčių karių kapuose rastų ginkluotės kompleksų, I tūkst. m. antroje pusėje ir II tūkst. m. pradžioje pėstininkų galėjo būti naudojama tokia mūšio taktika: jei yra pakankamai erdvės, kariai išsirikiuoja linijine kovos rikiuote, jos pirmoje eilėje stoja kariai su skydais. Mūšis prasideda pasikeitimu tolimosios kovos ginklų (pirmiausia – svaidomųjų iečių) smūgiais. Link priešo artėjama žengte arba bėgte ir, perėjus į artimąją kovą, toliau kaunamasi smogiamausiomis ietimis (9 pav.), kirviais, kalavijais. Jei karys turi ir sunkią smogiamąją ietį, ir kirvį, pirmiausia naudoja ietį, tinkamą kovai su priešo pėstininkais ir raiteliais, o galiausiai, iečiai sulūžus arba likus priešo kario ar žirgo kūne, arba įstrigus priešų skyde, griebiamasi kovos kirvio (10 pav.).

¹¹⁹ Ten pat, p. 57–63.

¹²⁰ **Bumblauskas A.** Senosios Lietuvos istorija 1009–1795. Vilnius, 2005, p. 34.

¹²¹ **Vitkūnas M.** Baltų karybos viduriniame geležies amžiuje (V–VIII a.) bruožai // Karo archyvas. T. XXVII. Vilnius, 2012, p. 42–43.

Peilis tampa paskutiniu ginklu, skirtu savigy-
nai arba parblokštam priešininkui pribaigti.

Tokiose kautynėse taisyklinga rikiuotė, be
abejo, galėjo išsilaikyti tik pirmoje mūšio sta-
dijoje, o perėjus į artimąją kovą, mūšis tapda-
vo daugybe individualių dvikovų.

Raižytoje vietovėje ar tankiame miške kau-
tis bet kokia taisyklingsne rikiuote beveik
neįmanoma, tad viskas priklauso nuo indivi-
dualaus karių meistriškumo.

Kautynėse kartais pasitaikydavo įdomių
karinių gudrybių. Egilio sagaže rašoma, kaip
kuršiai, susikovę su vikingais, mūšio metu
užmetė ant priešo ginklų „skudurus“ ir taip
kautynių įkarštyje supainiojo priešo ginklus.
„Kuršiai užpuolė juos ankštumoje, ir kai kurie
puolė juos, kirsdami ietimis ir kardais [ar tik
ne kalavijais? – M.V.] per tvoras, o kiti užmetė
skudurus ant jų ginklų. Jie buvo sužeisti, o pas-
kui suimti ir visi surišti, ir nuvesti į sodybą.“¹²²
Galbūt kuršių kariai ant priešo ginklų užme-
tė paskubomis nusivilkтус marškinius? Antra
vertus, sagaže aprašomas mūšis, vykęs šalia
tvorų (įtvirtinimų?). Galbūt nuo jų ant priešų
buvo užmesti didesni audinio gabalai, kurie
lyg tinklas supainiojo skandinavų karius?

Sagaže aprašytas epizodas paskatino
A. Mickevičių padaryti išvadą, kad eilinių kur-
šių bendruomenininkų ginkluotė buvo men-
ka: „<...> tai, kad Egilis bei jo bendražygiai
paimami į nelaisvę tik užmetus ant jų rūbus,
rodo realų eilinių bendruomenininkų gin-
kluotės lygį. Šis „Egilio sagos“ epizodas kaip
tik ir apibūdina toliau nuo jūros pakrančių

9 pav. Smogiamosios ir
svaidomosios iečių
ietigaliai iš
XII a. pab. – XIII a. pr.
datuojamo kuršiško
Sarajū (Latvija) kapinyno

10 pav. Ornamentuotas
plačiaaašmenis pentinis
kirvis iš Mežotnės
(Latvija) kapinyno,
datuojamas XI–XII a.

¹²² Mikučionis U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje // Liaudies kultūra. 2003, Nr. 2, p. 46.

įsikūrusius kuršius, kurie, kaip regis, su karyba ar prekyba buvo susiję mažiau.¹²³

Nenorėtume sutikti su tokia interpretacija – archeologinių tyrimų medžiaga liudija, kad kuršių bendruomenės, įsikūrusios ne tik prie pat jūros, bet ir už dešimčių kilometrų nuo jos, buvo palyginti gerai ginkluotos. Pvz., žiemgalių ir kuršių paliktame Pavirvytės kapinyne Mažeikių rajone, 90 km nuo jūros, kuršiams priskiriamuose 26 degintiniuose kapuose, datuojamuose XI–XIII a., buvo rasti penki kalavijai, taip pat kirvių, ietigalių¹²⁴. Audinių (drabužių?) užmetimą ant priešų tiksliau būtų vertinti ne kaip dėl skurdžios ginkluotės parankinių priemonių naudojimo būdą, neturint geresnių ginklų, o kaip karinę gudrybę, smulkų taktinį elementą, privertusį priešus susipainioti ir padėjusį kuršiams paimti juos į nelaisvę.

Raiteliai mūšio lauke galėjo kautis vieni arba kartu su pėstininkais, arba nultipti nuo žirgų ir kautis kaip pėstininkai, jei to reikėjo tam tikromis mūšio sąlygomis (miške arba raižytoje vietovėje). Aprašant 1208 m. lietuvių susidūrimą su Kalavijuočių ordino ir žiemgalių kariais minima, kad lietuviai „*pasinaudoję savo žirgų eiklumu, iš visų pusių apsupa juos ir, kaip jiems yra įprasta, tai traukdami, tai persekidami [arba puldami – M. V.], iš visų pusių talžo juos, svaitydami savo ietis ir kuokas daugelį sužeidžia*“¹²⁵. Matome labai aiškią lietuvių lengvosios kavalerijos kovos taktikos schemą: raiteliai veržliai priartėja prie priešų, apsupa jo pajėgas, svaido į priešų karius tolimosios kovos ginklus – svaidomąsias ietis, galiausiai įsitraukia į artimąją kovą.

Dėl baltų raitelių judrumo ir gebėjimo veiksmingai manevruoti mūšio lauke nekyla jokių abejonių. Kur kas sudėtingesnis klausimas – ar baltų kariai kovėsi taisyklinga kovos rikiuote? Daugiausia polemikos šiuo klausimu sukėlė Haličo-Voluinės metraščio žinutė, kurioje minima, kad „lietuviai susėdo savo papročiu trimis eilėmis už skydų“¹²⁶. D. Baronas linkęs

¹²³ Mickevičius A. Normanai ir baltai IX–XII a. Vilnius, 2004, p. 65.

¹²⁴ Vaškevičiūtė I., Cholodinskienė A. Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai). Vilnius, 2008, p. 31–33, 158.

¹²⁵ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 60: „Quod intelligentes lethones velocitate equorum suorum eos undique circumvolant et, prout consuetudo eorum habet, circumferuntur hac et illac, modo fugiendo, modo persequendo, et lancearum suorum ac pedorum missione quam plures vulnerant.“

¹²⁶ ПСРЛ, т. 2, стб. 856: „Литва же бльше стала при взерѣ и видивше полкы израдиша и сѣдоша во три рады за щиты по своемуу норвою.“

manyti, kad šiuo atveju kalbama apie pėstininkus¹²⁷, o H. Lovmianskis metraščio vietą interpretuoja kaip raitelių rikiuotės aprašymą¹²⁸. Mūsų manymu, žodis „susėdo“ labiau tiktų ne sėdintiems (ar tupintiems) už skydų mūšio metu pėstininkams, o raitiems ant žirgų ir išsirikiavusiems trimis eilėmis raiteliams apibūdinti.

Karo patirtis. Vėlyvajame geležies amžiuje didelis lietuvių, jotvingių ir kai kurių kitų baltų genčių karinis aktyvumas ir plati, įvairiapusė kariaavimo patirtis neabejotinai buvo įsisavinta ir panaudota vėlesnėse kovose su Vokiečių ordinu ir kitais priešininkais. Sukarintoje visuomenėje (o būtent tokie ir buvo baltai) tokia patirtis buvo perduodama iš kartos į kartą.

D. Baronas teigia, kad naudojant grobiamojo žygio taktiką (kai įsiveržiama greitai ir netikėtai, o traukiantis vengiama susidurti su priešu) įgyta patirtis yra daugiau medžiotojo, nei kario: „*Užklupti, grobiu nešini lietuvių kariai, traukiantys atgalios, didelio kovingumo dažnai nerodydavo. Jie būdavo linkę vengti kautynių, o kovodavo būdami priversti. Galima įžvelgti siekimą apiplėšti, nužudyti beginklius žmones, tačiau vengti susidūrimo su priešininko kariais. Minima grobiamojo žygio taktika rodo, kad iš esmės susiduria karys su beginkliu. <...> Taigi tokiu atveju, kai priešininkui nepripažįstama elementaraus gynimosi teisė, susiduriame su paramilitarinio lygiu. Tokioje kovoje sukauptą patirtis yra labiau medžiotojo, nei kario; taip gal net tinkamiau interpretuoti Henriko Latvio pasakojimą apie lietuvius „medžiotojus“ ir rusus „kiškius“.*¹²⁹

Su šiais teiginiais nenorėtume sutikti. Nepripažinti priešui gynimosi teisės neįmanoma. Priešas tiesiog ginasi arba ne, nesvarbu, nori ar nenori to puolančioji pusė. Todėl vargu ar galima kalbėti apie grobiamųjų žygių „paramilitarinį lygį“. Atvirkščiai, lietuvių kariaunų gebėjimas itin veržliai pulti priešo teritoriją, šiam neleidžiant organizuoti tinkamos gynybos, rodo lietuvių karybos įgūdžius ir gebėjimą rengti veržlias puolamąsias operacijas. Noras, esant galimybei, išvengti mūšio su priešu yra visišškai natūralus, kai kalbama apie grobiamąjį žygį. Tokio žygio tikslas – ne

¹²⁷ **Baronas D.** Lietuvių karyba XIII a. // Karo archyvas. T. XVI. Vilnius, p. 17.

¹²⁸ **Łowmiański H.** Studia nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego. T. 2. Wilno, 1932, s. 231.

¹²⁹ **Baronas D.** Lietuvių karybos bruožai XIII a. pradžioje // Lietuvos valstybė XII–XVIII a. Vilnius, 1997, p. 495.

priešo pajėgas sutriuškinti, įsitvirtinti jo teritorijoje, bet su kuo gausėniu grobiu ir patyrus kuo mažiau nuostolių pasiekti namus. Tačiau atitraukiantys grobikai, jei susiduria su priešu, jei yra persekiojami, stoja į mūšį. Štai 1207 m. Livonijoje užpuolę Turaidą lietuviai, su gausiu grobiu grįžtantys namo, buvo pasivyti jau kairiajame Dauguvos krante. Užklupti persekiotojų, anot kronikininko, lietuviai, „*vikresni ir žiauresni už kitas tautas [arba gentis – M. V.], anksčiau sakę, kad yra pasiruošę kautis, ilgai ir narsiai priešinasi, bet galų gale atsuka nugaras ir tokiu pačiu staigumu, kokių pradeda mūšį, duoda į kojas: vieni bėga į miškus, kiti – keliu ir palieka belaisvius ir grobį*“¹³⁰. Sunku būtų tokią veiksmų eigą ir lietuvių karių elgesį vertinti kaip „paramilitarinį“: elgesys prieš teritorijoje yra adekvatus iškeltiems uždaviniams (prisiplėšti kuo daugiau grobio), logiškas (stengiamasi grobį saugiau išgabenti iš prieš teritorijos), drąsus (priešui priartėjus, stojama į mūšį; kariai tam yra pasirengę) ir apdairus (aiškėjant prieš persvarai, nusprendžiama trauktis). Aiškiai matome nuoseklius „militarinius“, o ne „paramilitarinius“ veiksmus – lietuviai elgiasi kaip tikri kariai, nevengiantys mūšyje susidurti su prieš kariais ir tam pasiruošę.

KOVOS JŪROJE

Šalia Baltijos jūros gyvenusios vakarų baltų gentys neabejotinai joje, taip pat Aistmarių ir Kuršių mariose, plaukiojo dar žiloje senovėje. Šalia vėlyvojo neolito laikotarpio gyvenviečių Šventojoje rasta luoto liekanų¹³¹. Tokie luotai tiko plaukioti įlankose ir galbūt ramioje jūroje. Taip pat Šventojoje rastas ir ankstyvesnis, vidurinio neolito laikotarpio, luoto modelis¹³². Tai iliustruoja pirmuosius pajūrio gyventojų laivybos bandymus. Akmens amžiaus ir vėlesnio laikotarpio (ankstyvojo metalų laikotarpio, taip pat senojo ir vidurinio geležies amžiaus) luotų rasta įvairiose Lietuvos, Latvijos, Šiaurės Rytų Lenkijos vietovėse¹³³. Absoliuti dauguma šių luotų rasti toli nuo jūros – jie buvo skirti laivybai vidaus vandenyse. Tačiau tai neleidžia teigti, kad baltai plaukiojo tik vidaus vandenyse –

¹³⁰ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 53.

¹³¹ Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. Vilnius, 1996, p. 275–278, pav. 169.

¹³² Ten pat, p. 169–171, pav. 98.

¹³³ Perminas K. Priešistoriniai luotai Lietuvoje // Praeities puslapiai: archeologija, kultūra, visuomenė. Klaipėda, 2005, p. 223–250.

jūrų laivybai skirtų vandens transporto priemonių likučių paprasčiausiai nepavyko rasti.

Tačiau jau apie VIII a. vidurį kuršiai minimi kovęsi Brovalos mūšyje. Anot Sakso Gramatiko, XIII a. pradžioje parašiusio veikalą „Danijos istorija“, apie 750 metus vykusiame Brovalos mūšyje švedų karalius Sigurdas Hringas įveikė danų karalių Haraldą Karo Dantį. Tačiau istorinis Haraldas, kuris nesėkmingai kovojo dėl valdžios Danijoje, gyveno IX a. pirmojoje pusėje. Rytų Pabaltijo gyventojus Saksas Gramatikas priskyrė skirtingoms stovykloms: kuršiai ir estai (ar aisčiai) kovėsi švedų pusėje, o lyviai – danų. Islandų sagos, kuriomis rėmėsi Saksas Gramatikas, šio epizodo nepatvirtina, todėl jis gali būti laikytinas neistorišku¹³⁴. Visgi, anot V. Žulkaus, nelabai patikimus rašytinio šaltinio duomenis patvirtintų archeologiniai Grobinios (Latvijoje, netoli Liepojos), kur VII–IX a. gyvavo švedų kolonija, o šalia jos buvo kuršių gyvenvietė, duomenys. Tokį ilgą švedų ir kuršių sambūvį galėjo lemti tik taikūs santykiai¹³⁵. Taigi, Brovalos mūšio istoriškumas kelia abejonių, tačiau skandinavų, kuršių ir kitų rytinės Baltijos pakrantės gyventojų kontaktai dar vikingų epochos aušroje yra akivaizdūs.

Palyginti ramus kuršių ir skandinavų santykių laikotarpis tęsėsi maždaug iki IX a. vidurio, o vėliau, per šimtmetį nuo 830 iki 930 m., minima ne mažiau kaip dešimt skandinavų (ir švedų, ir danų) žygių į kuršių žemes, siekiant užvaldyti kuršius. Nuo IX a. antrojo ketvirčio iki XI a. vidurio kuršiai puolami retai – vos trejetą kartų, o nuo XI a. vidurio jie patys perima skandinavų vaidmenį Baltijos jūroje ir tampa aktyvesni už švedus ir danus. Galiausiai XIII a. kuršių jūrų karo žygiai baigiasi, daugeliui kuršių žemių įsitvirtinus vokiečiams¹³⁶. Latvių archeologas Janis Asaris apskritai linkęs kuršius prilyginti vikingams ir laikyti juos vikingų – jūrų karių, piratų – dalimi. Tai, kad ne vien normanai laikyti vikingais, liudija ištrauka iš Olafo Trigvasono sagos: „*Kai jie išėjo į jūrą, į rytus, juos užpuolė vikingai. Tai buvo estai.*“¹³⁷ Galėjo egzistuoti platesnis, nei dažnai įsivaizduojama, polietninis vikingų pasaulis, kurį sudarė ne vien

¹³⁴ **Baranauskas T.** Saxo Grammaticus on the Balts // Saxo and the Baltic Region. A Symposium. Odense, 2004, p. 69.

¹³⁵ **Žulkus V.** Kuršiai Baltijos jūros erdvėje. Vilnius, 2004, p. 142.

¹³⁶ Ten pat, p. 142–144.

¹³⁷ **Asaris J.** Kurši senatne / Couronians in antiquity. Rīga, 2008, p. 129.

normanai, bet ir baltai, ugrai-suomiai ir kiti etnosai, taikiai bendraujantys ar kovojantys vieni su kitais, perimantys vieni iš kitų karybos ir navigacijos įgūdžius. Buvo formuojamos ir koalicijos didesnio masto jūriniams reidams atlikti. Pvz., 1187 m. kuršiai kartu su estais užpuolė ir apiplėšė vieną didžiausių to meto Švedijos prekybos centrų Sigtuną¹³⁸. Latvių istorikas Andris Šnė, priešingai, laikosi nuomonės, kad dėl daugelio priežasčių kuršių laikyti vikingais arba prilyginti juos vikingams negalima, nors ryšiai tarp skirtinguose Baltijos jūros krantuose gyvenusių visuomenių plėtojosi labai dinamiškai ir būta daug kuršių ir vikingų istorinės raidos paralelių. Visgi kuršiai niekada netapo tokiu įtakingu veiksmu Šiaurės Europos ir platesniame regione kaip vikingai; kuršiai nevykdė kolonizacijos, nesukūrė epų kultūros ir t. t.¹³⁹

Mums šiuo atveju įdomiausia kuršių naudota karo laivybos taktika. Turint galvoje, kad kuršių jūrininkai buvo tarsi skandinavų vikingų karinės patirties perėmėjai, daug ko išmokę iš švedų ir danų, galima spėti, kad jų veiksmų taktika daugeliu aspektų turėjo būti panaši. Tai karybos (plėšikavimo jūroje ir pakrantėse) ir prekybos derinimas. Konkrečių kuršių veiksmų jūroje pavyzdžių nėra daug, tačiau žinomi yra gana iškalbingi.

XIII a. rašytoje islandų „Kniutlingų sagoje“, pasakojant apie maždaug 1114 m. įvykius, kuršiai vaizduojami kaip jūrų plėšikai, bandę apiplėšti prūsų pirklį: *„Vyrą vadino Vidgaudu; jo giminė buvo iš Sembos; tuo metu jis buvo pagonis; jis buvo labai didis ir turtingas pirklys, gerai išmanęs daugelį dalykų. Jis nuolat plaukiojo į prekybos keliones po rytų kraštus. Tai buvo vieną vasarą, kai jis plaukiojo rytuose ir grįždamas namo pastebėjo, kad susivėlino; ir kai jis pasiekė Kurlandą [Kuršą], ten jo jau laukė kuršiai su karo laivais ir užpuolė jį, ketindami nužudyti, o tur tą pasiglemžti. Kadangi jis turėjo tik vieną laivą, o kuršių buvo daug, suprato negalėsią stoti į kovą, tai stengėsi ištrūkti ir parplaukti namo į Samlandą [Sembą]. Kuršiai iškart ėmė jį persekioti, atkirto nuo sausumos ir gviešėsi jo gyvybės bei turto. Jis matė tik dvi galimybes – arba palaukti, kaip jų susitikimas baigsis, arba leistis į jūrą ir skubėti krikščionių žemėn. Kadangi nė viena galimybė neatrodė gera, jis nusprendė leistis į atvirą jūrą Danijos link.“*¹⁴⁰

¹³⁸ Ten pat, p. 132.

¹³⁹ Šnė A. Kuršu vikingi: vēsturiskās iespējas un vēstures mīti // *Pētījumi kuršu senatnē. Rakstu krājums* (Latvijas Nacionālā vēstures muzeja raksti Nr. 14). Rīga, 2008, p. 181–191.

¹⁴⁰ Kniutlingų saga (*vertė U. Mikučionis*). Vilnius, 2002, p. 112–113.

Šis bandymo apiplėšti pirklių Vidgaudą aprašymas atskleidžia kai kuriuos kuršių piratų (kitaip šioje situacijoje juos būtų sunku pavadinti) taktikos elementus: kuršių laivų flotilė patruliuoja jūroje, laukdama iš prekybos su Rytų kraštais (veikiausiai Dauguvos ir Suomų įlankos prekybos keliais) vykstančių laivų. Flotilė gausi, ir tai leidžia laivus jūroje išdėstyti taip, kad kelias numanoma puolamo laivo plaukimo kryptimi būtų užblokuotas. Kuršiai persekioja Vidgaudo laivą ir užkerta jam kelią. Prūsų pirkliui nebelieka nieko kita, kaip keisti plaukimo kryptį ir plaukti ne link Sembos, o link Danijos krantų.

Skandinavijos kraštų pakrantės taip pat tapdavo kuršių antpuolių objektu. Buvo periodų XI a., kai Skandinavijos pakrantėse teko žiemą ir vasarą laikyti patrulinių laivų grupes, siekiant apsisaugoti nuo plėšikaujančių kuršių¹⁴¹. XII a. kuršiai plėšikavo Blekingės (pietinė Švedija) ir Mio-no salos (rytinė Danija) pakrantėse¹⁴². Apie 1170 m. Danijos karalius Valdemaras Didysis, siekdamas garantuoti ramybę savo sūnaus karūnavimo iškilmių metu, pasiuntė laivus, kad Baltijos jūrą nuo piratų didesniu nei įprasta spinduliu nuo Danijos išvalytų. Pirataujantys kuršiai ir estai buvo aptikti prie Elando salos ir po ilgų bei permainingų kautynių sumušti¹⁴³. Šis pavyzdys rodo, kad kuršių jūrų karo žygiai buvo išties nemenko masto, jei tokiai stipriai jūrinei valstybei, kokia buvo Danija, prireikė rengti rimtą puolamąją operaciją, kad apsisaugotų nuo kuršių keliamos grėsmės.

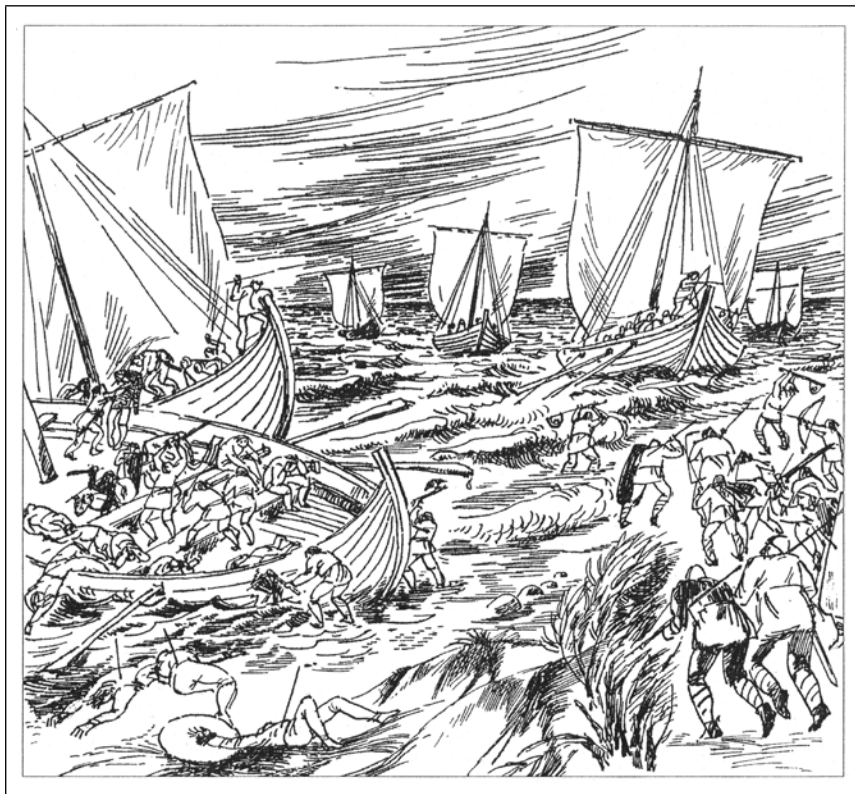
Įdomu, kad kartais kuršiams parankiau buvo susiremti su priešu ne jūroje, o sausumoje. „Kniutlingų sagoje“, aprašant kuršių mūšį su danais prie Jarnlokos, minima, kad kuršiai, pamatę juos besivejantį veikiausiai pranašesnį priešą, nusprendė išlipti į krantą ir kautis sausumoje (11 pav.):

„O išplaukę karo laivais, jie (t. y. konungo Valdimaro sūnus Kristoforas ir vyskupas Absalonas) sužinojo, kad kuršiai, išplaukę su kariuomene, plėšikauja Bleikinge (dab. Blekingėje). Tačiau jie nebuvo įsitikinę, ar tai tiesa, ir nutarė, kad čia reikia pasitarti, ir nusprendė, kad Kristoforas, vyskupas Absalonas ir Asbjornas nuvyktų tenai ir nuplauktų į Eilandą. Ten jie paėmė daug turto, o taip pat ir žmonių. O sugrįžę prie savo laivų jie sužinojo, kad kuršiai yra prie Mono. Tada jie paleido tuos žmones, kuriuos buvo paėmę

¹⁴¹ Mickevičius A. Normanai ir baltai IX–XII a. Vilnius, 2004, p. 51.

¹⁴² Kniutlingų saga (vertė U. Mikučionis). Vilnius, 2002, p. 157.

¹⁴³ Baranauskas T. Saxo Grammaticus on the Balts // Saxo and the Baltic Region. A Symposium. Odense, 2004, p. 78.

11 pav. Kuršių kautynės su danais prie Jarnlokos

į nelaisvę, ir tučtuojau nuplaukė ten, kur jie buvo, ir užtiko juos prie tokio uosto, kuris vadinasi Jarnloka. O kuršiai, pamatę, kad link plaukia kariuomenė, užtraukė savo laivus ant kranto ir pasirengė gintis sausumoje, manydami, kad tai švedai. Vienas senas kuršis pasakė, kad tai danai – „ir verčiau nelaukti“, tarė jis. Tada šis senolis nusiyrė šalin su savo laivu, o kiti kuršiai pasiliko su devyniais laivais. Tada atplaukė Kristoforas ir jo bendražygiai su savo kariuomene, ir iškart stoji su jais į kovą, ir ten žuvo visi kuršiai, anei vienas žmogaus vaikas neišsigelbėjo, o iš danų žuvo du vyrai. Tada danai paėmė jų laivus ir turtą, ir parsigabeno namo, laimėję didžią pergalę.“¹⁴⁴

¹⁴⁴ Kniutlingų saga (vertė U. Mikučionis). Vilnius, 2002; Mikučionis U. Kuršių ir skandinavų santykiai sagų literatūroje // Liaudies kultūra. 2003, Nr. 2, p. 45.

XIII a. pradžioje pradėjus vokiečių ordinams įsitvirtinti rytinėje Baltijos pakrantėje, kuršiai kurį laiką dar veikė jūroje. Mūšio, įvykusio 1210 m., tarp Kalavijuočių ordino karių ir kuršių aprašymas yra Henriko Latvio „Senosios Livonijos kronikoje“:

„Kai vyskupas su atvykėliais išvyko į Vokietiją, Livonijoje liko jo žmonės su kai kuriais atvykėliais. Netikėtai kuršiai, krikščionybės priešininkai, su aštuoniais piratų laivais pasirodė prie Zundo krantų. Pamatę juos atvykėliai išlipo iš kogu, sėdo į valtis ir nuskubėjo prieš pagonis, bet nežvalgumas skubino kiekvieną iš tų laivų būti priekyje, kad pirmi pasiektų priešus.“¹⁴⁵

Susidūrę su kuršiais, vokiečiai nusprendžia imtis iniciatyvos: nelaukdami, kol kuršiai patys puls kogus (burinius laivus), savo jėgomis pasitikintys vokiečiai sėda į valtis ir strimgalviais puola kuršius, veikiausiai tikėdamiesi abordažo būdu užimti juos ir nukauti „pagonis“. Tačiau šis bandymas sulaukia greitos kuršių reakcijos: *„Kuršiai gi iškrovė savo piratiškų laivų priekį, atsigręžė į atplaukiančius ir sustatę po du laivus greta [vienas kito] tarp jų palikę tuščią erdvę.“¹⁴⁶*

Matome greitą kuršių jūrininkų manevrą: jie „iškrauna nosį“ (perkelia krovinius iš laivo priekio į galą, ir laivo priekis pakyla, dėl to lengviau apsisukti). Greitas apsisukimas liudytų, kad kuršių laivai buvo irkliniai. Manevruojama greitai ir išmaniai: kuršių laivai sustatomi tokiais tarpais, kad atplaukiančių vokiečių valtys pakliūtų tarp kuršių laivų. Tai puikiai pavyksta: *„Svetimšaliai, priartėję dviejomis pirmomis valtimis, arba mažais laiveliais, buvo įtraukti į tarpą tarp tų pačių piratų laivų, ir su savo mažais laiveliais negalėjo pasiekti aukštesnių priešų laivų, buvusių virš jų.“¹⁴⁷* Ši aprašymo detalė svarbi bandant suvokti kuršių laivų dydį: kuršiai neplaukiojo jūra tiesiog didelėmis valtimis, bet turėjo laivų, kurių bortai buvo gerokai aukštesni, nei plaukioti jūroje pritaikytų valčių. Kuršių kariai nuo savo laivų bortų sėkmingai atrėmė vokiečių ataką – vienus nužudė ietimis, kiti mūšio metu nuskendo, tretį spruko atgal į kogus¹⁴⁸. Kronikoje minimos ietys. Kovodami su kito laivo įgula kuršiai veikiausiai galėjo naudoti ir sunkesnes smogiamąsias, ir lengvesnes

¹⁴⁵ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 72–73.

¹⁴⁶ Heinrici Chronicon Livoniae, s. 73.

¹⁴⁷ Ten pat.

¹⁴⁸ Ten pat.

svaidomasias ietis. Jūrų mūšyje reikalinga ne tik artimosios, bet ir tolimosios kovos ginkluotė. Pasiekę pergalę prieš juos taip neapdairiai užpuolusius vokiečius, kuršiai pasidalijo grobį: „*Tuomet kuršiai, surinkę užmuštųjų kūnus, apnuogino juos, nuvilkdami drabužius, ir kitą [grobį] tarpusavyje pasidalino.*“¹⁴⁹ Gotlando gyventojai vėliau surinko ir palaidojo jūros išmestus žuvusiųjų kūnus.

Po kelerių metų (tikslī data nenurodoma) prie Gotlando salos vėl įvyko kuršių ir svetimšalių, vykstančių į Livoniją, susirėmimas. Fryzai, atplaukę su atvykėliais į Gotlandą, anot Henriko Latvio, „*rado ten pat kuršius su daug grobio, ir staigiai juos apsupę pradėjo mūšį, ir beveik visus nužudė. Pagrobę keturis piratų [laivus] su daug grobio, nugabenę su savimi į Rygą daugybę avių, kurias krikščionių žemėje buvo prisigrobę [kuršiai]. Ir buvo didžiulis džiaugsmas dėl keršto kuršiams.*“¹⁵⁰ Kaip matome, karo grobiui nebuvo abejingi ir krikščionys.

Kuršiai ir kitos pajūrio gentys laivais leisdavosi ne tik į tolimus jūrų žygius, naudojo juos jūrinėms operacijoms rengti, bet ir plaukiojo tomis pačiomis rytinėmis Baltijos priekrantėmis, kai reikėjo pergabenti karius sausumos operacijoms. 1210 m. kuršiai laivais atplaukė į Dauguvos žiotis, išsilaipino ir puolė Rygą. Laivai jiems buvo ir judrios logistikos bazės – juose kuršiai turėjo atsigabenę maisto: „*Po to [kuršių] kariuomenė ėjo į savo laivus ir papusryčiavusi vėl rengėsi mūšiui.*“ Po nesėkmingo Rygos puolimo kuršiai laivais persikėlė į kitą Dauguvos krantą, kur ilsėjosi ir kartu kremavo žuvusių gentainių palaikus¹⁵¹.

Laivus kovose su Ordinu baltai naudojo ir vėlesnėse XIII a. karinėse operacijose. Eiliuotojoje Livonijos kronikoje aprašomi 1254 m. įvykiai, kai ką tik vokiečių įkurtą Klaipėdą puolė didelės sembų karių pajėgos ir laivynas. Sembai esą turėjo tiek laivų, kad jais užkimšo visą sąsiaurį tarp pilies ir Kuršių nerijos ir, einant jais iš vieno į kitą, taip buvo galima persikelti¹⁵². Apie 1266 m. prūsai penkiais laivais atakavo kryžiuočių

¹⁴⁹ Ten pat.

¹⁵⁰ Ten pat, s. 74.

¹⁵¹ Ten pat, s. 77.

¹⁵² Eiliuotoji Livonijos kronika // Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie lietuvių karalių (ats. sud. A. Dubonis). Vilnius, 2005, p. 253 (eil. 3819–3851).

laivus prie Karaliaučiaus¹⁵³.

Vėlyvajame geležies amžiuje ir viduramžių pradžioje baltų laivyba sudarė prielaidas galimai tolesnei baltiškiosios jūreivystės raidai, tačiau teritoriniai praradimai ir pernelyg menkas Lietuvos valstybės ilgus amžius turėtas pakrantės ruožas neleido šiuo šansu pasinaudoti. Laivai karyboje viduramžių Lietuvoje gana plačiai naudoti didžiosiose upėse (pirmiausia – Nemune).

BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

1. Vėlyvajame geležies amžiuje baltų visuomenė buvo pasiekusi aukštą karybos lygį. Kariniai kontaktai, užfiksuoti rašytiniuose šaltiniuose ir fragmentiškai atsispindintys archeologinių tyrimų medžiagoje, dažnai vyko visu baltų arealo perimetru. Baltų žemių viduje taip pat būta tarpgentinių ir tikriausiai tarpbendruomeninių konfliktų. Juos atsekti galima bandyti remiantis archeologinių tyrimų medžiaga ir tik retais atvejais – rašytinių šaltinių duomenimis.

2. Tyrėjai yra sudarę gana detalią baltų ginklų tipologiją. Tačiau ligišolinės išvados (pirmiausia – padarytos V. Kazakevičiaus) apie atskirų tipų ginklų santykį baltų karyboje yra tikslintinos. Nekvestionuojant ieties, kaip plačiausiai baltų naudoto ginklo, įvairių tipų kalavijų vertinimo, galima teigti, kad nepagrįstai buvo sumenkintas kirvių ir peilių vaidmuo baltų ginkluotės kompleksuose.

3. Apsauginėje baltų ginkluotėje vis dažniau pradedami naudoti šalmi ir šarviniai marškiniai. Skydai neabejotinai taip pat buvo naudojami, tačiau archeologinėje medžiagoje jų aptinkama retai. Panašu, kad archeologinių tyrimų duomenys nevisiškai objektyviai atspindi realų jų naudojimo mastą (tiesiog nyko paprotys dėti skydus į kapus). Tas pats pasakytina ir apie lanko ir strėlių naudojimą. Šių ginklų nededama į kapus, todėl nevisiškai aiški jų vieta ginkluotės kompleksuose. Rašytinių šaltinių duomenys liudija baltus naudojus lanką ir strėles, bet veikiausiai tai buvo daroma rečiau nei kaimyninėse žemėse. Pagrindinis baltų tolimosios kovos ginklas buvo svaidomoji ietis.

¹⁵³ **Petras Dusburgietis.** Prūsijos žemės kronika (parengė ir istorinius komentarus parašė R. Batūra, iš lotynų kalbos vertė L. Valkūnas). Vilnius, 2005, p. 201.

4. Dažniausiai baltų kario ginkluotės kompleksą viduriniame geležies amžiuje sudarė viena arba (labai dažnai) kelios ietys, kirvis ir peilis. Aukštesnio socialinio statuso karių vis dažniau naudojamas kalavijas. Žiemgalių žemėse jį atstojo specifinis platusis kovos peilis-kalavijas.

5. Sprendžiant iš archeologinių tyrimų metu karių kapuose rastų ginkluotės kompleksų, I tūkstm. antrojoje pusėje ir II tūkstm. pradžioje pėstininkai galėjo taikyti šią mūšio taktiką: jei yra pakankamai erdvės, kariai išsirikiuoja linijine kovos rikiuote, jos pirmoje eilėje stoja kariai su skydais. Mūšis prasideda tolimosios kovos ginklų (pirmiausia – svaidomųjų iečių) smūgiais. Link priešo artėjama žengte arba bėgte, paskui artimojoje kovoje toliau kaunamasi smogiamosiomis ietimis, kirviais, kalavijais. Jei karys turi ir sunkią smogiamąją ietį, ir kirvį, pirmiausia naudoja ietį, tinkamą kovai su priešu pėstininkais ir raiteliais, galiausiai, iečiai sulūžus arba likus priešų kario ar žirgo kūne, arba įstrigus priešų skyde, toliau kaunamasi kirviu. Kraštutiniu atveju savigynai arba priešai pribaugti naudojamas peilis.

6. Baltų karinėse pajėgose būta ir pėstininkų, ir raitelių, kurie galėjo kautis atskirai arba bendroje rikiuotėje. Puolamuosiuose žygiuose galėjo būti naudojami ir vien raiteliai. Priversti nepalankiomis sąlygomis kautis raitomis (miške, raižytoje vietovėje), raiteliai nulipdavo nuo žirgų ir kaudavosi pėsti.

7. Vėlyvasis geležies amžius – baltų laivybos suklestėjimo metas. Prūsai ir ypač kuršiai vykdė aktyvią prekybinę ir karinę navigaciją Baltijos jūroje. Rašytinių šaltinių duomenys liudija kuršius mokėjus efektyviai kautis jūroje su vokiečių ir skandinavų laivų įgulomis. Laivai taip pat buvo naudojami priekrantės laivybai ir jūrų desanto operacijoms vykdyti.

ILIUSTRACIJŲ ŠALTINIAI

1 pav. Varliškių (Elektrėnų sav.) pilkapyno pilkapio Nr. 8 kapo Nr. 4 įkapės: 1 – siauraašmenis kirvis; 2 – įmovinis ietigalis; 3 – diržo sagtis; 4 – peilis. Iš: **Luchtanas A.** Varliškių pilkapyno tyrinėjimai // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1998 ir 1999 metais. Vilnius, 2000, p. 192–193, pav. 16:1.

2 pav. Dviašmenis (1) ir vienašmenis (2) kalavijai ir kovos peilis puošniose makštyse (3) iš Pavirvytės kapinyno (Mažeikių r.). Iš: **Vaškevičiūtė I.**

Žiemgaliai V–XII amžiuje. Vilnius, 2004, p. 51, pav. 33. Dail. Ilona Keršulytė.

3 pav. Kuršių dviašmenio kalavijo, aptikto Užavps Slimaciemio kapinyne (Latvija), rankena. Iš: Skarby starożytnej Łotwy. Warszawa, 2007, p. 252, pav. 47. Dail. A. Alksne-Alksnīte.

4 pav. Geležinis buožės antgalis, rastas Kernavės žemutiniame mieste (XIII–XIV a.). Iš: Kernavė – Litewska Troja. Warszawa, 2002, p. 207.

5 pav. Turtingo kario įkapės iš Pavirvytės (Mažeikių r.) kapinyno kapo Nr. 65. Iš: **Vaškevičiūtė I., Cholodinskienė A.** Pavirvytės kapinynas (X–XIII amžiai). Vilnius, 2008, p. 145, pav. 63. Dail. Izolda Maciukaitė.

6 pav. Rėkučių gynybinio pylimo (Švenčionių r.) rekonstrukcija. Iš: **Girininkas A.** A Defence Installation of the Developing Lithuanian State // Archaeologia Baltica. T. 8. Weapons, Weaponry and Man (in memoriam Vytautas Kazakevičius). Klaipėda, 2007, p. 352. Fig. 8.

7 pav. Strėlių antgaliai iš Kaukų (Alytaus r.) piliakalnio. Iš: **Kazakevičius V.** Geležies amžiaus strėlės Lietuvoje II–XII/XIII a. Vilnius, 2004, p. 106, pav. 55.

8 pav. Sidabrinis heraldinis pakabutis iš Kaukų (Alytaus r.) piliakalnio. Iš: **Kulikauskas P.** Užnemunės piliakalniai I–XIII amžiuje. Vilnius, 1982.

9 pav. Smogiamosios ir svaidomosios iečių ietigaliai iš XII a. pab. – XIII a. pr. datuojamo kuršiško Sarajų (Latvija) kapinyno. Iš: Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis // The Curonians. Tribe Culture According to the Burial Data. Vilnius–Rīga, 2009, p. 386.

10 pav. Ornamentuotas plačiašmenis pentinis kirvis iš Mežotnės (Latvija) kapinyno, datuojamas XI–XII a. Iš: Žiemgaliai // The Semigalians. Vilnius–Rīga, 2005, p. 126.

11 pav. Kuršių kautynės su danais prie Jarnlokos. Iš: **Asaris J.** Kurši senatne / Couronians in antiquity. Rīga, 2008, p. 129. Dail. A. Alksne-Alksnīte.

CARACTÉRISTIQUES DES ACTIONS MILITAIRES DES BALTES DANS LE SIÈCLE ATTARDÉ DE FER (DÉBUT DU IX–XIII SIÈCLE)

Dr. Manvydas VITKŪNAS

Académie de guerre du Général Jonas Žemaitis de Lituanie

Des peuplades baltes ont survécu la période de très grande activité des actions militaires dans le siècle attardé de fer. La consolidation des peuplades s'est amplifiée, et la noblesse des peuplades avec les soldatesques subalternes concentraient dans ses mains la puissance militaire et politique plus grande. Les Baltes faisaient des descentes militaires de terre contre les terres polonaises, slaves orientales, finno-ugrics ainsi que dans la mer des côtières scandinaves. La population des régions voisines organisait des démarches militaires dans les territoires baltes. Dans la première partie du XIIIème siècle, des ordres de l'Allemagne et du Livonia se sont installées dans le rivage oriental de la mer Baltique, ces batailles ont ouvert un nouveau page dans l'histoire des actions militaires des Baltes.

La tactique des militaires baltes lors des démarches avec le but de conquérir portait sur quelques principes : 1) la surveillance, la recherche des coalisés, si possible – assurance des arrières surs ; 2) la violence et les impondérables du démarche afin de dévaster totalement la région attaquée ; 3) l'arrière-garde en retour du démarche s'est prise au très sérieux. Lors des batailles défensives une très importante signification était donnée aux monticules des terres baltes avec des châteaux en bois y installés. Ces fortifications étaient suppléées en lignes des fortifications défensives dans quelques périphéries des peuplades baltes (par exemple, le rempart de Rekučiai aux confins septentrionaux de la peuplade lituanienne). Dans le siècle attardé de fer et dans le Moyen Age, les militaires baltes utilisaient généralement des barrières en arbres tronqués pour ralentir les forces de l'ennemie.

L'armement des militaires des peuplades baltes dans le siècle attardé de fer peut être classifié en bataille proche (de contact) – glaives, haches,

lances à frapper, couteaux, pommeaux et en bataille éloignés (à distance) – flèches courbes, lances à jeter, ainsi que le bataille protecteur – boucliers, casques, chemises testacés, cuirasse. L'arme le plus souvent répandu dans les terres baltes était une lance. Prenant en considération les données d'analyses des monuments mortuaires, les haches étaient utilisées par des militaires baltes dans le siècle attardé de fer moins souvent que dans le siècle moyen de fer. En outre, les haches sont moins répandues que des lances. Ce n'est pas le fait inhérent pour tout l'habitat des baltes, cependant une telle tendance est évidente dans les complexes des tombes militaires (par exemple, des Semigalliens) des peuplades particuliers. Une des raisons qui a destiné la diminution d'utilisation de la hache dans le siècle attardé de fer pouvait être la propagation d'un autre arme de bataille – glaive.

Le rôle des couteaux dans les complexes d'armement des militaires baltes n'est pas apprécié proprement jusqu'ici. Souvent des couteaux en mineures dimensions sont considérés comme des ustensiles de ménage, mais non des armes. C'est une attitude erronée. Le couteau trouvé dans la tombe de militaire doit être considéré comme l'arme de bataille proche. Beaucoup de couteaux sont trouvés dans les tombes des hommes baltes.

Les flèches courbes étaient aussi souvent utilisées dans les actions militaires des baltes, mais leurs signification reste le plus indéterminables à cause des deux raisons : on ne trouve pas dans les tombes du siècle attardé de fer des embouts des flèches, et les embouts trouvés sur les monticules sont apparemment les traces des attaques effectuées par les militaires des régions étrangères. C'est indubitable que les flèches courbes étaient utilisées dans les actions militaires, mais il n'existait pas aucune tradition de mettre ces flèches courbes sur les tombes.

L'aspect qui est presque inconnu jusqu'ici dans les actions militaires des baltes sont des actions militaires en pleine mer. Les démarches prussiennes notamment de la guerre maritime des curonians dans la mer Baltique étaient accédées le volume assez gentil. Dans les périodes particuliers du XIème siècle, les scandinaves devaient garder les groupes des navires patrouilleurs pour se protéger contre les curonians piratés. Au début du XIIIème siècle, après le commencement d'instauration des ordres Allemands dans le rivage oriental de la mer Baltique, les curo-

nians agissaient encore pendant quelque temps dans la mer. En 1210 aux environs des bords du Gotland, la bataille maritime intervenait entre les militaires d'ordre Livonia et les curonians. Les curonians avec des autres peuplades littorales utilisaient les navires non seulement à faire ses démarches éloignés vers la mer, purement pour des opérations maritimes, mais aussi pour faire le cabotage sur la rive orientale de la mer Baltique quand on nécessitait de transporter ses militaires aux opérations de terre.

FEATURES OF SOLDIERSHIP OF BALTS IN LATE IRON AGE (9TH C. – BEGINNING OF 13TH C.)

Dr. Manvydas VITKŪNAS

The General Jonas Žemaitis Military Academy of Lithuania

In late Iron Age Baltic tribes survived a period of high military activity. Consolidation of tribes was becoming stronger, tribal nobility and its subordinate soldiery were concentrating even more military and political power in their hands. Balts were preparing military raids overland into the lands of Polish, East Slavs, Ugro-Finnic as well as in the sea, aiming to the shores of Scandinavia. Residents of neighbouring lands were preparing war actions to the territories of the Balts. In the first part of 13th century, Livonian Order and German Orders settled on the eastern shore of Baltic sea, fights with which opened a new page in the history of the soldiery of Balts.

Tactics of Balt soldiers during plunder attacks were usually based on several principles: 1) reconnaissance, search of confederates, if possible – assuring safe reverse; 2) dash of march and surprise, seeking to maximally deplete the attacked land; 3) when coming back from the battle, special attention is paid to rearward. During defensive fights, special importance went to mounds of which there were plenty in the lands of Balts and in which wooden castles were standing. These fixations were complemented by established lines of fortifications in boundaries of some Baltic tribes (e.g. Rėkučiai bulwark in northern boundary of Lithuanian tribe). When stopping forces of the enemy, in the late Iron Age and Middle Ages, Balt soldiers used obstructions made out of cut trees.

It is possible to sort weaponry of Baltic tribes during Iron Age into close (contact) fight – swords, axes, striking spears, knives, maces and into remote (distant) fight – bows with arrows, throwing spears, as well as protective – shields, helmets, chain-mail, armour. Weapon that was most usually found in Baltic land was a spear. Judging by the data of funerary monuments research, Baltic soldiers in the late Iron Age used axes

relatively rarely as compared to middle Iron Age. Spears are to be found more than axes. It is not common for the whole habitat of Balts, however, in the grave complexes of separate tribes (e.g. of Semigallians) such tendency is obvious. One of the reasons that affected the lower usage of axe in late Iron Age could have been the spread of another weapon for close fights – a sword.

Up until now the role of knives in weaponry complexes of Baltic soldiers is not appropriately evaluated. Often knives of lower measurements are considered to be household supplies and not sorted as weapons. It is false attitude. Knife found in a grave of a soldier is considered to be martial weapon. Knives are found in many graves of Baltic men.

Bows and spears were also used in soldiership of Balts, but their significance remains mostly unclear because of two reasons: spear ends are not found in the graves of late Iron age and part of spear ends found in mounds are clearly traces of attacks conducted by soldiers of foreign lands. Undoubtedly a bow and spears were used in soldiership in a particular extent, but there was no such tradition to put spears and bows to the graves.

Aspects of soldiership of Balts that has been poorly researched until now is soldiership in the sea. Military attacks of Prussians and especially Curonians in the Baltic sea reached vast extent. On separate periods in 11th c. Scandinavians were forced to keep groups of spyboats on the shores, seeking to protect from marauding Curonians. At the beginning of 13th c., when the establishment of German order has started in the eastern shore of Baltic, Curonians were still active in the sea for some time. In 1210, near the shores of Gothland, the fight in the sea between soldiers of Livonian order and Curonians happened. Curonians and other tribes of the coast were using ships not only for distant crusades across the sea, purely marine operations, but also for littoral swimming near the eastern Baltic shore, when there was a need to transfer the soldiers for overland operations.